

Περί πολιτικής βίας από πολίτες στην Ελλάδα σήμερα¹

Η προσέγγιση της αντεγκληματικής πολιτικής

ΝΕΣΤΟΡΑ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

Καθηγητή Εγκληματολογίας στη Νομική Αθηνών

Διευθυντή του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (Παν/μιο Αθηνών)

Στις αναπτύξεις που ακολουθούν εξετάζονται ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής που προκύπτουν των τελευταίο καιρό από την έξαρση φαινομένων πολιτικής βίας στη χώρα μας εκ μέρους πολιτών. Ειδικότερα: αναλύονται οι μορφές και τα γνωρίσματα της εν πλούτω πολιτικής βίας (I), διερευνάται το κατά πόσον η βία αυτή, πλούτων δικαιωμάτων τα οποία διατίθενται ότι κατέχουν όσοι την ασκούν, μπορεί να θεωρείται ως επιτρεπτή και νομικά δικαιολογημένη (II), προσεγγίζονται οι κοινωνικοί παράγοντες που την εκτρέφουν ή/και συμβάλλουν στην εξάπλωσή της (III) και, τέλος, διατυπώνονται προτάσεις για τις δυνατότητες εξάρειψης αυτών των γενεσιοναργών παραγόντων, καθώς και για τη λήψη ειδικότερων τεχνικού χαρακτήρα μέτρων, που θα συντελούσαν στην καλύτερη αντιμετώπιση της πολιτικής βίας (IV).

I. Μορφές και γνωρίσματα της πολιτικής βίας

1. Χρήσιμο είναι εν πρώτοις να επιχειρηθεί ένας ορισμός εργασίας των εννοιών που θα πραγματευθώ, καθώς, σύμφωνα και με τη γνωστή ρήση του Αντισθένη, «άρχη παιδεύσεως ή τῶν δόνωντάων ἐπίσκεψις». Υπό το πρίσμα αυτό, ως βία μπορεί να ορισθεί η άσκηση φυσικής δύναμης προς εξαναγκασμό του άλλου σε κάποια ενέργεια². Εφόσον, τώρα, η βία αφορά τις

1. Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί περαιτέρω επεξεργασία εισήγησης που παρουσιάσθηκε σε στρογγυλή τράπεζα εκδήλωσης του Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Καραμανή σε συνεργασία με το Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, και με θεματικό αντικείμενο την κοινωνική συνοχή σε περίοδο κρίσης (Αθήνα, 16.12.2011). Στην αναζήτηση της επιστημονικής βιβλιογραφίας σημαντική υπήρξε η βοήθεια από αντίστοιχες ιστοσελίδες του Πανεπιστημίου Αθηνών (<http://hippo.lib.uoa.gr/ipac20>) και του Παντείου Πανεπιστημίου (<http://library.panteion.gr/opacial>), ενώ ιδιαίτερα χρήσιμα, πλούτως ποιητρισμοτικής τους προσέγγισης, υπήρξαν και τα Πρακτικά τεσσάρων συνεδριάσεων της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής στις 19, 26 και 28 Ιουλίου και στις 2 Αυγούστου 2011, «σχετικά με τα φαινόμενα βίας που παρατηρούνται την τελευταία περίοδο». Σε οπικοακουστική μορφή, τα Πρακτικά αυτά παρατίθενται στην ιστοσελίδα της Βουλής: www.hellenicparliament.gr. Ως προς την ένταπτη εκδοχή αυτών των Πρακτικών, στην οποία γίνονται εν συνεχείᾳ οι παραπομές, αυτή μπορεί να αναζητηθεί (ως «αδιόρθωτα Πρακτικά») από τις αρμόδιες υπηρεσίες της Βουλής.

2. Αυτός είναι και ο ορισμός της βίας από τη γερμανική νομολογία (physische Zwangswirkung beim Opfer): πρβλ. τις αποφ. BGHSt 23, 126 του γερμανικού Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου και BVerfG 2 BvR 932/06 του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, καθώς και τις αναπτύξεις που παρατίθενται στη μελέτη μου «Περί Βίας», στο έργο: N.E. Κουράκη με τη συνεργασία Αγ. Τρωάνου-Λουζίλα, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β', Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991, 21-79: σελ. 26 και σημ. 37. Για μιαν ιστορική επισκόπηση της βίας, με άξονα και το νομιματικό της περιεχόμενο, βλ. ίδιας: Jean Pierre Faye, Dictionnaire politique portatif en cinq mots, Paris: Gallimard (Collection Idées. Philosophie, 474), 1982, σελ. 203 επ., όπου μάλιστα η βία συσχετίζεται με την αρχαιοελληνική «ύβριν», υπό την έννοια της αυθάδους βίας που πηγάδει από τη συναίσθηση υπερβολικής δύναμης ή υπερβολικού πάθους. Ως προς τις ιδιαιτερότητες της βίας από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας βλ. π.χ. R. Brian Ferguson, Introduction στο συλλογικό έργο που εκδόθηκε υπό την επιμέλειά του με τίτλο: The State, Identity and Violence: Political Disintegration in the post-Cold War World, London: Routledge, 2003, 1-58: 1 επ.,

δραστηριότητες ή διεργασίες που αναπτύσσονται στο πλαίσιο μιας συντεταγμένης πολιτείας και σχετίζονται με την άσκηση της εξουσίας, γίνεται πλούτος για πολιτική βία³. Η πολιτική βία μπορεί να ασκείται είτε από το κράτος⁴, είτε και από τους πολίτες. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση πολιτικής βίας, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, μπορεί κανείς να διακρίνει δύο ει-

ενώ σημαντική είναι και η συσχέτιση των εκφάνσεων της σύγχρονης βίας με την παγκοσμιοποίηση στο συλλογικό έργο: Jonathan Friedman (ed.), Globalization, the State, and Violence, Walnut Creek / Lanham / New York / Oxford: AltaMira Press, 2003, ιδίως σελ. 19 επ., 107 επ., 228 επ.

3. Ένα αναθυπικό αλλά και κάπως σχοινοτενή ορισμό για την πολιτική βία παρέχει ο αμερικανός πολιτικός επιστήμονας H.L. Nieburg στο έργο του Political Violence. The Behavioral Process, 1969 (έκα υπόψη μου την ιταλική μετάφραση του έργου –La violenza politica, Napoli: Guida Editori, 1974, σελ. 19– που υπάρχει αποσπασματικά διαθέσιμη και στα διαδικτυακά Google Books). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτόν, πολιτική βία είναι οι πράξεις αποσύνθεσης, καταστροφής και προσβολής των οποίων ο σκοπός, η επιλογή των στόχων ή των θυμάτων, η τέλεση και/ή τα αποτελέσματα έχουν πολιτική σημασία, δηλ. τείνουν να μεταβάλουν τη συμπεριφορά τρίτων σε μια κατάσταση διαπραγμάτευσης που έχει συνέπεις για το κοινωνικό σύστημα.

4. Αναμφίβοιλα η κρατική βία αποτελεί διαφορετική περίπτωση από την πολιτική βία εκ μέρους των πολιτών (αν και αιληπτιοφοβιδοτούνται μεταξύ τους!), γι' αυτό και επιφυλάσσομαι να την αναλύσω σε ξεχωριστή μερέτη. Ήδη πάντως στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η κρατική βία ναι μεν δικαιολογείται από την αποστολή του Κράτους να ξεσαφαλίζει την τήρηση των κανόνων του με την μπανισμό του καταναγκασμού (βλ. Αρ. I. Μάνεση, Κριτικές Σκέψεις για την Έννοια και τη Σημασία του Δικαίου, στο συλλογικό έργο: Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, Αθήναι: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1980, 365-457: 378), αιληά από την άλλη πλευρά έχει στην άσκηση αυτής της εξουσίας του ως απόλυτες «κόκκινες γραμμές» τα όρια που τίθενται από το Κράτος Δικαίου και, ιδίως, από την αρχή της αναθυποίκιτητας και της μη κατάχρησης δικαιωμάτων (πρβλ. ά. 25 §5 1 και 3 Συντ.). Επιπλέον, έχω τη γνώμη ότι –πλούτως της παντοδυναμίας του Κράτους απέναντι στον συνήθως ανίσχυρο πολίτη– η καταχρηστική άσκηση της κρατικής βίας θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αυστηρότερα από ό,τι η πολιτική βία εκ μέρους των πολιτών. Για την κρατική βία ως οργανωτική βία που αποσκοπεί στη ρύθμιση της κοινωνικής ζωής των ατόμων διαμέσου της γραφειοκρατίας και στην προμηπτική καταστολή της αντίστασης διαμέσου θεσμών και κανονισμών πειθαρχίας, βλ. Σωτ. Δημητρίου, Μορφές βίας (Προληγόμενα Βασ. Χ. Καρύδη), Αθήναι: Σαββάλης, Νοέμβριος 2003, σελ. 156 επ.

δικότερα γνωρίσματα που την αντιδιαστέλλουν από τη συνήθη εγκληματική βία: αφενός, μιαν εδραία αποφασιστικότητα για άσκοπη εικαζόμενων ή πραγματικών συνταγματικών δικαιωμάτων ή άλλων νομίμων απαιτήσεων⁵ και αφετέρου ένα βιούμενο αίσθημα εικαζόμενης ή πραγματικής αδικίας ως προς την τυχόν προσβολή ή διακινδύνευση από το κράτος αυτών των δικαιωμάτων ή απαιτήσεων. Μολονότι, δηλ., η πολιτική βία των πολιτών συνεπάγεται σαφήν παραβίαση των διατάξεων του νόμου, όμως θεωρεῖται από αυτούς που την μετέρχονται, για τους προαναφερθέντες πλόγους, ως επιτρεπτή και δικαιολογημένη.

2. Μια πρώτη μορφή τέτοιας πολιτικής βίας είναι αυτή που έχει διεκδικητικό και συνήθως λίπιο χαρακτήρα (*soft violence*). Κύριος σκοπός αυτής της βίας είναι η ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης αυτών που την ασκούν στη διεκδίκηση των όποιων αιτημάτων τους⁶. Π.χ., αγρότες που αποκλείουν οδικές αρτηρίες με τα τρακτέρ τους ή ιδιοκτήτες ταξί που καταλαμβάνουν με τη βία τα αεροδρόμια ή, έστω, κάποια μικρή ομάδα εργαζομένων, συνταξιούχων κ.λπ. που διαδηλώνει στους κεντρικούς δρόμους της πόλης και δημιουργεί πρόβλημα στην κυκλοφορία. Τυπικά είναι βέβαιο ότι με τις πράξεις τους παραβιάζουν τη διάταξη του ά. 292 ΠοινΚ για παρακώλυση συγκοινωνιών. Ωστόσο οι ίδιοι θεωρούν ότι η πράξη τους είναι δικαιολογημένη είτε ως έκφαση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματός τους στο συνέρχεσθαι (ά. 11 Συντ.), είτε και ως έστατο μέσο προς διεκδίκηση των «δίκαιων», κατ' αυτούς, αιτημάτων τους. Το ίδιο μπορεί να πειχθεί και για όσους προβάνουν σε κατάληψη υπουργείων ή αλλιών δημόσιων κτηρίων, όπως π.χ. συνέβη με πρώτην εργαζόμενους του εθνικού αερομεταφορέα, που κατέληψαν επί 10ήμερο και σε εποχή κρίσης το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, δηλ. την καρδιά της κρατικής οικονομικής λειτουργίας. Και εδώ οι πράξεις τους έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τη διάταξη του ά. 334 Σ 3 ΠοινΚ για διατάραξη οικιακής ειρήνης δημοσίων κ.λπ. κτηρίων. Όμως και στην περίπτωση αυτή, όσοι ασκούν την εντόπιων βία, εμποδίζοντας με κάθε τρόπο ακόμη και σε συναδέλφους τους την είσοδο στο κτήριο που έχουν καταλάβει, θεωρούν και πάλι ότι η πράξη τους είναι επιτρεπτή ως εκδήλωση εργασιακών

5. Η εδραία αυτή αποφασιστικότητα ενισχύεται και από την πεποιθηση όσων μετέχουν δυναμικά σε τέτοιες κινητοποιήσεις όνταςκούν, όπως παρατήρησε ο Χρήστος Γιανναράς (εφημ. Καθημερινή της 29-30.10.2011, σελ. 21), ένα αυτονόμοτό «δικαιώματα αντίστασης» σε ένα κράτος εξ ορισμού ανύποτο του πολίτη και βιώνουν, έτσι, σε κάθε πορεία και διαδήλωση, μια ψυχολογική ταύτιση με την αντίσταση σε κάποια κούνια (ή σε χουντική συμπεριφορά του κράτους), έστω και αν αυτή η «αντίσταση» είναι ακραίφων ιδιοτελής και βάναυσα αντικοινωνική, βασανισμός ανήπειρος, κατά τον Γιανναρά, δεκάδων ή και εκατοντάδων χιλιάδων πολιτών, κυρίως όμως της φτωχολογίας. Με ανάλογο πνεύμα, ο Διονύσης Γουσέτης (εφημ. Καθημερινή της 24.8.2011, σελ. 11) σημειώνει: «Αντιδρούμε μόνο στην αδικία ή “αδικία” του κράτους και όχι απέναντι στην αδικία γενικά, από όπου κι αν προέρχεται...».

6. Πρβλ. P. Braud, *La violence politique dans les démocraties européennes occidentales*, Paris: L'Harmattan, 1993 (ηρβλ. και του ίδιου, μετέπειτα "La violence politique: repères et problèmes" στο διαδίκτυο: <http://libertaire.free.fr/Violencepolitique01.html>), κατά παραπομπή Cyril Tarquinio, *La violence politique*, μελέτη στο περ. *Les Cahiers de Psychologie Politique*, 5: 2004, 34-46 και στο διαδίκτυο: <http://a.dorna.free.fr/RevueNo5/Rubrique2/R2SR5D.htm>, σελ. 4, όπου η εν πλούτων βία, πέραν του ότι χαρακτηρίζεται ως λίπια (soft), θεωρεῖται επιπλέον ότι γίνεται κυρίως «προς το θεατήνα» (μέσω των ΜΜΕ που θα προβάλλουν το θέμα για «ευαισθητοποίηση» του κοινού) και ότι τηρείται από τους διοργανωτές της εντός ορισμένων ορίων, ώστε να μην καταστεί «αντιπαραγωγική» στις διαπραγματεύσεις που θα επακοινωθήσουν με την άλλη πλευρά. Εως ένα βαθμό η πολιτική αυτή βία θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί και ως «συμβολική», με την έννοια που της δίνει ο Pierre Bourdieu (Réponses, Paris: Seuil, 1992, 116 επ.).

κινητοποιήσεων που εντάσσονται στην ευρύτερη έννοια των δικαιωμάτων της απεργίας ή/και του συνέρχεσθαι⁷.

3. Πέρα από τις ανωτέρω διεκδικητικές ενέργειες ήπιας πολιτικής βίας, υπάρχουν και οι ανατρεπτικές ενέργειες πολιτικής βίας, που χαρακτηρίζονται από το στοιχείο *της σκληρής βίας (hard violence)* και που στην ακραία τους μορφή καταλήγουν σε ένοπλης ταραχές ή/και σε τρομοκρατικές ενέργειες^{7a}. Ειδικότερα, στην περίπτωση των ανατρεπτικών ενέργειών σημειώνονται καταστροφές κτηρίων, βίαιες συγκρούσεις με την αστυνομία, χρήση εκρηκτικών, εμπροσμού, τραυματισμού κ.λπ., ενώ ως κύριος σκοπός των βιασιοπραγούντων προβάλλεται η ανατροπή του ισχύοντος κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος και η ανικατάστασή του με ένα καθ' υπόθεση δικαιούτερο κοινωνικό σύστημα, πράγμα το οποίο, κατ' αυτούς, δεν μπορεί να γίνει με ειρηνικά μέσα⁸. Και εδώ οι παραβίασης των διατάξεων του νόμου είναι πολλές. Κυρίως, πρόκειται για αξιόποινες πράξεις πολιτικής βίας με εξεγερσιακό χαρακτήρα, που κλημακώνονται από τη βία κατά πολιτικού σώματος (ά. 157 ΠοινΚ) ή κατά πολιτικού κόμματος (ά. 157Α ΠοινΚ), την αντίσταση (ά. 167 ΠοινΚ), τη στάση (ά. 170 ΠοινΚ) και τη θρασύτητα κατά της αρχής (ά. 171 ΠοινΚ), έως τη διέγερση (ά. 183-185 ΠοινΚ), την πρόκληση και προσφορά για την εκτέλεση κακουργήματος ή πηλημμεθήματος (ά. 186 ΠοινΚ), και την παράνομη βία (ά. 330 ΠοινΚ). Τα αδικήματα αυτά συχνά συρρέουν, κατά περίπτωση, με εγκλήματα (απρόκλητων) σωματικών βλαβών (ά. 308 επ. ΠοινΚ), οπλοχροσίας / οπλοκατασκήσης (ν. 2168/1993), διατάξεων σχετικών με

7. Η απεργία που συνοδεύεται από κατάληψη των χώρων εργασίας μπορεί πράγματι, κατά τον Στέλιο Βλαστό (Η κατάχρηση δικαιώματος στις εργασιακές σχέσεις και η δικονομική της μεταχείριση, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1988, σελ. 365, § 318), να είναι καταχρηστική, κατ' ά. 281 ΑστΚ. Είναι, δε, γεγονός ότι η θέση αυτή συνήθως υιοθετείται και από τη νομοθογία των δικαιαστρίων μας (βλ. π.χ. τη νομοθογία που παραθέτει ο Γ. Λεβέντης στη μεθείτη του για την καταχρηστική απεργία, NoB 32: 1984, 236-250: 241 και σημ. 29). Για αντίκρουση της θέσης αυτής, βλ. Δημ. Τραυλού-Τζανετάου, Εργατικό Δίκαιο και Πολιτική, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986, σελ. 201 επ. Βέβαια, από ορισμένους συγγραφείς, μεταξύ των οποίων ο Λουίζ Φεραγιόλι (στο έργο του: Βία και Πολιτική, μετρ. Δημητρίανης, Αθήνα: Στοχαστής, Αύγουστος 1985, σελ. 117), αμφισβίτεται ο *βίαιος χαρακτήρας* των καταλήψεων ή μίτιλων σύστασικων «μορφών πάλης, όπως «οι παρεμποδίσεις της αληθινής πολιτικοφορίας, τα στ-ν, οι καταπλήψεις σπιτιών [...]», οι αυξο-μειώσεις των πλογαριασμών ή των ενοικιών, οι διάφορες μορφές αυτοπροστασίας των εργατών...». Πάντως, ακόμη και αν θεωρηθεί εδώ ότι η εν πλούτων βία είναι «συμβολική», δεν παύει να είναι βία, με την έννοια που ορίσθηκε στην αρχή αυτής της μελέτης, δηλ. ως άσκοπη πίεσης και εξαναγκασμού προκειμένου να επιβιβληθεί η θέση του κάποιου σε άλλον.

7a. Ως προς την ειδικότερη σχέση τρομοκρατίας και πολιτικής βίας και ως προς τους λίποις για τους οποίους ένας ακτιβιστής πολίτης καταβάλλει για μετέρχεται τρομοκρατικές μεθοδοδεύσεις, επιφυλάσσομαι να ασχοληθώ σε επόμενη μελέτη μου.

8. Ειδικά στην περίπτωση της τρομοκρατίας, ως ακραίας μορφής της πολιτικής βίας, ο στόχος αυτός επιδιώκεται όχι απήλως με ενέργειες που προκαλούν «τρόμο», όπως θα συμπέραινε κανένας εκ πρώτης όψεως από την ευμολογία της λέξης τρομοκρατία, απλή με ενέργειες που, πέραν του τόπου, έχουν πρωτίστως συμβολικό χαρακτήρα, πλήρως περιττούς δηλ. σύμβολα ευρύτατης αναγνώρισμάτως του ισχύοντος κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος, όπως οι Δίδυμοι Πύργοι στη Νέα Υόρκη, ώστε να καταδειχθεί το ευάλωτο αυτών των συμβόλων και των συμβολισμών τους, καθώς και με ενέργειες που προσφέρονται –πλόγω της θεαματικότητάς τους– σε καθ' υπερβολή διάδοση και προβολή τους από τα διεθνή ΜΜΕ – βλ. Γεωργ. Καφέ, Κοινωνιολογία της Τρομοκρατίας, Αθήνα: Παπαζήσης, 2010, σελ. 115 και Vincenzo Ruggiero, *Understanding Political Violence: A Criminological Analysis*, Maidenhead, Berkshire: Open University Press, 2006, σελ. 160· πρβλ. και κατωτ., σημ. 51, ως προς ορισμένες άλλες πτυχές της σύγχρονης τρομοκρατίας.

εκρού
κουκά
(ά. 3
Το Θ
Πάγα
Θεση
έχει
κό ο
μη χ
στρη
στρη
χαρ
πράξ
ενέργ
ματ
κατει
βίας¹

9. Ο
βάση
κατά
εφημ
22.1
10. Σ
Παν.
Τεχν
μεσα
τέλει
ούμε
ρέπτη
από
πο π
πνεύ
γιών
ζεται
της μ
κράν
"Κλε
σειδ.
Total
New
ενός
την έ
εξήγη
κινητ
11. Τ
στρο
A25,
μια ψ
γανώ
εναντ
από
ριστη
και σ
δύτη
και Σ
κρατη
μου,
12. Ζ
αναρ
ηγέτη
Athe
που Ι
κάπο
φρού
γερά
επαχ
ναρπ
πολή
[...]. I

εκρηκτικές ύπεις (ά. 272 ΠοινΚ), εμπροσμού (ά. 264 ΠοινΚ), κουκουλοφορίας (189 § 3 ΠοινΚ), φθοράς έντονης ιδιοκτησίας (ά. 381 ΠοινΚ), ή ακόμη και ανθρωποκτονίας (ά. 299 ΠοινΚ)⁹. Το θεσμικό αυτό πλαίσιο, σύμφωνα με τον Εισαγγελέα Αρείου Πάγου *Ιωάννη Τέντε σε ακρόσον την ενώπιον της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής την 26.7.2011*, φαίνεται να έχει ικανή πιληρότητα (“διαθέτουμε ένα εντυπωσιακό νομοθετικό οπλοστάσιο, το οποίο είναι αρκετά πιλήρες”: σελ. 34) και να μη χρειάζεται κατ’ αρχήν σοβαρές συμπληρώσεις ούτε και αυτηροποίηση της ποινικής καταστολής (“η τάση αυτή [για αυτηροποίηση της ποινικής νομοθεσίας] έχει ένα επικοινωνιακό χαρακτήρα και δεν αποδίδει αυτά τα οποία αναμένονται στην πράξη”: σελ. 38). Όσοι, τώρα, προβάνουν σε ανατρεπτικές ενέργειες πολιτικής βίας –εφόσον, βέβαια εμφορούνται πράγματα από ιδεολογικές πεποιθήσεις¹⁰ (συνήθως πολιτικά ακραίας κατεύθυνσης¹¹) και δεν είναι απλώς μπενιστές / φανατικοί της βίας¹², παρακρατικοί ή αστυνομικοί πράκτορες–, πιστεύουν και

9. Ορισμένα από τα αδικήματα αυτά απετέλεσαν και τη νομική βάση για την άσκηση ποινικής δίωξης στους 15 συλληφθέντες κατά τη επεισόδια στην Αθήνα της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011 – βλ. εφημ. Τα Νέα της 24.10.2011, σελ. 32 και εφημ. Δημοκρατία της 22.10.2011, σελ. 21.

10. Συνήθως οι ιδεολογικές αυτές πεποιθήσεις, σύμφωνα με τον *Παν. Κανελλόπουλο* (εισαγωγή του στο έργο του *Γεωργ. Ράλλη: Η Τεχνική της Βίας*, Αθήνα, 1972, 7-18: 10 επ.), έχουν έναν έντονο μεσσιανικό χαρακτήρα, κάτι σαν αναπλήρωμα θρησκείας. Αποτέλεσμα αυτής της ιδιαιτερότητας είναι ότι τα όποια χρησιμοποιούμενα μέσα, έστω και αθέμιτα ή βάρβαρα, τίθενται στην εξυπηρέτηση μιας “αποστολής”, μεταθέτοντας έστι το κέντρο βάρους από το παρόν στο μέλλον και βαφτίζοντας “εχθρό” κάθε άνθρωπο που αμφισβετεί το κύρος μιας τέτοιας ιδεολογίας. Η έλλειψη πνεύματος ανοχής και διαθέσιμου αυτών των μεσσιανικών ιδεολογιών τις φέρνει σε αντίθεση με τη Δημοκρατία, που χαρακτηρίζεται ήδη από την εποχή των Ελλήνων Κλασικών ως πολίτευμα της μετριοπάθειας και της πρόσπτητας (πρβλ. Δημοσθ., Κατά Τιμοκράτους, 69 και 163 και τις βιβλιογρ. παραπομές στο έργο μου “Κλασικά Ιδεώδη για μια Σύγχρονη Παιδεία”, Αθήνα: Ροές, 2009, σελ. 41). Επίσης και κατά την *Hannah Arendt* (*On the Nature of Totalitarianism*, in: *Jerome Kohn* [ed.], *Essays in Understanding*, New York: Schocken Books, 1994, 328-360: 349 επ.), στα χέρια ενός νέου τύπου οικοκρατικών κυβερνήσεων οι ιδεολογίες, με την έννοια «-ισμών» που διεκδικούν την ύπατη «αθλήθεια» στην εξήγηση των «μυστηρίων της ζωής και του κόσμου», γίνονται η κινητήρια δύναμη πολιτικής δράσης.

11. Όπως παρατηρεί η *Sophia Bielárik* σε κείμενό της με τίτλο «Επισφρόφη στην άγρια Δύση», εφημ. Το Βήμα της 4.4.2010, σελ. A25, «δυστυχώς η βία αποτελεί σε αυτές τις περιπτώσεις, συχνά, μια ψυχολογική διέξεδο (παρά μια ορθολογική επιθυμή), που οργανώνεται ποιτικά και ενώ από “αριστερά” καταβήγει να βάλλει εναντίον οποιουδήποτε εκπροσωπεί το κράτος και το σύστημα, από “δεξιά” αυτή τη εναντίωση προστίλμανει κυρίως χαρακτηριστικά εθνικιστικού λόγου, φυλετικού και κοινωνικού ρατσισμού και σε κάθε περίπτωση έχει απρόβλητες συνέπειες». Για τις ομοιότητες και διαφορές των δύο αυτών πόλων της πολιτικής βίας βλ. και *Στάμου Παπαστάμου / Γεράσ. Π. Προσδρομή*, Κρατική και μη κρατική πολιτική βία: Τα δύο άκρα της (αν)ισορροπίας του τρόμου, Αθήνα: Πεδίο, 2010, σελ. 87 επ.

12. Δύσκολα μπορεί πράγματι κανείς να δεχθεί ότι ένας γνήσιος αναρχικός προβαίνει σε τωρφές πράξεις βίας. Όπως είχε τονίσει ο ηγέτης της Αριστεράς *Λεωνίδας Κύρκος* στην εβδομαδιαία *Athens Voice* της 19-25.7.2007, σελ. 20, «Δεν πιστεύω ότι [αυτοί που προκαλούν τα επεισόδια] είναι αναρχικοί. Οι αναρχικοί είχαν κάποια ιδεολογία, κάποια ιστορική παράδοση. Δεν άνθισε αυτό το φρούτο στην Ελλάδα, όπως στην Ιταλία, την Ισπανία, όπου έχουν γερά κινήματα. Εδώ είναι μια αδικιά, που γίνεται όλο και επαχθεστερ και αντιπαθεστερ. Δεν ξέρω τι είναι αυτό που συναρπάζει τα νέα παιδιά, που δεν βρίσκουν ίσως άλλη διέξεδο να πολεμήσουν τα κακά και αντιμάχονται σαν τάχα αντεξουσιαστές [...]. Παίζουν ίσως με τη βία, αλλά από τη βία έχει υποφέρει πάρα

αυτοί με τη σειρά τους, ότι οι ενέργειές τους είναι δικαιολογημένες, ως αντίδραση απέναντι σε μια, κατ’ αυτούς, καταπιεστική ή ακόμη και τυραννική κρατική εξουσία, η οποία ενσαρκώνεται στα μάτια τους, ως στόχος επιθέσεων, προπάντων από την αστυνομία. Από μιαν άποψη διακατέχονται, πλοιόν, και αυτοί, έστω και υποσυνείδητα, από την πεποιθηση ότι παραβιάζοντας τις διατάξεις των νόμων κάνουν χρήση ενός υπέρτερου δικαιώματος και δη του δικαιώματος τους για αντίσταση “εναντίον οποιουδήποτε επιχείρει να καταθίσει το Σύνταγμα με τη βία”, σύμφωνα με το γνωστό ακροτείνευτο ά. 120 § 4 Συντ.

4. *Κοινός παρονομαστής των δύο μορφών πολιτικής βίας*, δηλ. των διεκδικητών και των ανατρεπτικών ενεργειών, είναι, όπως σημειώθηκε ήδη στην αρχή αυτής της μεθόπτητης, αφενός μια αταράντευτη θέληση για πρόσπιση εικαζόμενων ή πραγματικών δικαιωμάτων ή άλλων, καθ’ υπόθεση νόμιμων απαιτήσεων και αφετέρου ένα βιούμενο αίσθημα αδικίας ως προς την τυχόν προσβολή ή και διακινδύνευση αυτών των δικαιωμάτων. Το κοινό αυτό ιδεολογικοποιητικό υπόβαθρο αποτελεί και έναν βασικό λόγο, για τον οποίο οι ομάδες των ανατρεπτικών ταραζών βρίσκουν «ψυχούποστηρίξη» από τις συνδικαλιστικές / επαγγελματικές ομάδες, αλλά και από ομάδες των παρευρισκόμενων διαδηλωτών¹³. Μάλιστα, σύμφωνα και με τα διδάγματα της ψυχολογίας του πήλιθους, οι ταραζές συμπαρασύουν στις ακραίες ενέργειές τους και αρχικά μετριοπάθεις διαδηλωτές¹⁴, εκτός βέβαια, εάν οι διαδηλωτές έχουν ήδη δημιουργήσει ομάδες περιφρύνουροποιητικές σκοπού να αποκλείσουν από τη διαδηλωση τους ταραζές.

II. Υπάρχει δικαιολογητικό έρεισμα για τις πράξεις πολιτικής βίας;

5. Κρίσιμο είναι το *ερώτημα εάν οι πράξεις πολιτικής βίας μπορούν να εκληφθούν ότι έχουν κάποιο δικαιολογητικό έρεισμα, ώστε να θεωρούνται ως επιπρεπές ή έστια ανεκτές σε μία σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία*. Έχω τη γνώμη ότι σε καθαρά νομικό επίπεδο και ανεξαρτήτως άλλων σκοπιμοτήτων, που είναι θέμα ευρύτερων πολιτικών επιθυμιών, οι πράξεις αυτές είναι όχι μόνο παράνομες, ερχόμενες δηλ. σε αντίθεση με τις

πολύ ο πλαός μας, πάρα πολιτών». Σημειώνεται ότι ορισμένοι δημοσιογράφοι, όπως ο *Κώστας Ονισένκο* στην εφημ. Καθημερινή της Κυριακής της 23.10.2011, σελ. 14, κάνουν λόγο για ρήξη μεταξύ παραδοσιακών αναρχικών και ταραζών-διαδηλωτών («μπαχαλάκηδων»), ρήξη η οποία συντελέσθηκε, κατά τα φαινόμενα, μετά την τραγωδία με ανθρώπινα θύματα στο υποκατάστημα της Marfin Bank επί της οδού Σταδίου την 5.5.2010.

13. Αξιοσημείωτο είναι ότι, σύμφωνα με δημοσκόπηση που διενεργήθηκε από την εταιρεία ALCO εξ αφορμής των επεισοδίων (ακόμη και με εξύβριση του Προεδρού της Δημοκρατίας, ρίψη αυγών και ξυλοδαρμούς παρευρεθέντων πολιτικών προσώπων) που σημειώθηκαν σε όλη τη χώρα κατά τις παρεπλάνεις της 28^{ης} Οκτωβρίου 2011, ένα ποσοστό 61% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι συμφωνούν με τις εν πλήρω εκδηλώσεις διαμαρτυρίας των πολιτών (βλ. εφημ. Πρώτο Θέμα της 6.11.2011, σελ. 9).

14. Τούτο, ως γνωστόν, συμβαίνει επειδή το πλήθος δεν έχει αυτηροποιητική κρίση αλλά θεωρείται κυρίως από το συναίσθημα και το ένστικτο, που αποτελούν, άλλωστε, πρόσφορο έδαφος για τη δράση ακραίων δημαγωγών – πρβλ. *Gustave Le Bon*, Η ψυχολογία των όχλων, Αθήνα: Άγκυρα (μτφρ. Ισίδωρου Φραγκίσκου), χ.χ., β' έκδ., σελ. 102 επ. (κεφ. II, αρ. 4 επ.) και *Κώνστ. Γ. Γαρδίκια*, Εγκληματολογία, τ. Α', Αθήνα: Τζάκας, 1968⁶, κεφ. ΙΖ'.6, σελ. 455. Ως προς την ψυχαναλυτική προσέγγιση του ζητήματος από τον Freud και άλλους, βλ. π.χ. *René Kaës*, Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες της ομάδας (μτφρ. Κ. Ναυρίδης), σειρά Τι ξέρω;, αρ. 182, Αθήνα: Δαιδαλός / I. Ζαχαρόπουλος, 2008 (σ' γαλλ. έκδ. 2004), σελ. 18 επ. Για μια διεξοδική παρουσίαση των σχεικών με το θέμα αυτό θεωριών, βλ. *Idiots Earl Conteh-Morgan*, Collective Political Violence: An introduction to the theories and cases of violent conflicts, New York: Routledge, 2004, 69 επ., 99 επ.

προαναφερθείσες διατάξεις του νόμου, αλλά –στο μέρο που αποτελούν κατ' αρχήν άσκηση δικαιώματος– είναι και αντι-συνταγματικές, αντίθετες δηλ. ιδίως με τη διάταξη του ά. 25 § 3 Συντ., κατά την οποία «*ο καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται*»¹⁵. Πράγματι, ο αποκλεισμός δρόμων, πλημανών, αεροδρομίων και δημοσίων κτηρίων (όχι όμως και η ειρηνική¹⁶ συγκέντρωση πλήθους αγανακτισμένων πολιτών, που λειτουργούν σε μια κοινωνία σαν βαθύβια ασφαλεία για να επέρχεται ισορροπία¹⁷) αποτελεί καταχρηστική άσκηση του όποιου εργασιακού ή άλλου δικαιώματος, το οποίο πρέπει να ασκείται σύμφωνα με τον κοινωνικό ή και οικονομικό του σκοπό και χωρίς να υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλουν η καθή πίστη και τα χρονικά ήθη (ά. 281 ΑστΚ). Άλλωστε, βασική αρχή μιας έννομης τάξης ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης 1789 (βλ. αρχή IV της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) είναι να ασκείται το δικαίωμα κάθε πολίτη με τέτοιο τρόπο, ώστε να μη παραβλάπτεται η άσκηση αντίστοιχων δικαιωμάτων από τους άλλους¹⁸.

6. Από την άλλη πλευρά, η άσκηση πολιτικής βίας δεν δικαιολογείται ούτε από την όποια δυσλειτουργία των κρατικών θεσμών. Δεν φαίνεται, δηλ., να είναι επιτρεπτή η άσκηση τέτοιας βίας για μόνο τον λόγο ότι σε μια χώρα παρατηρείται το φαινόμενο να μη λειτουργούν ικανοποιητικά η παιδεία, η υγεία, η δικαιοσύνη, ή και η εν γένει δημόσια διοίκηση¹⁹. Κατά πρώτον, οι

15. Επίσης και κατά τον ελληνικό Ποινικό Κώδικα (ά. 20) ο άδικος χαρακτήρας της αξιόποιντης πράξης αποκλείεται και όταν ο πράξη αυτή αποτελείται ενάσκηση δικαιώματος ή εκπλήρωση καθήκοντος που επιβάλλεται από τον νόμο, αρκεί βέβαια, όπως γίνεται δεκτό, η άσκηση του δικαιώματος να μην είναι καταχρηστική και άρα απαγορευμένη κατ' ά. 281 ΑστΚ: *Δ. Σπινέλης υπ' ά. 20 αρ. 5 της Συστηματικής Ερμηνείας του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2005, σελ. 256 και ήδη παλαιότερα Ν.Ε. Κουράκης, Κατάχροσις Δικαιώματος κατά το ιδιωτικό και δημόσιον δίκαιον, Αθήναι: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1978, σελ. 129 και σημ. 225.*

16. Επομένως δεν θεωρώ ότι έχουν κάποια νομική δικαιολόγηση πράξεις πολιτών οι οποίοι εγκαθίστανται με σκοπές σε δημόσιους χώρους ή εκτοξεύουν ύβρεις και αντικείμενα (π.χ. γιασούρτια, αβγά) κατά βουλευτών ή άλλων δημοσίων προσώπων, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν εκτός από τη φαινόμενα αυτά σημειώνονται και ξυλοδαρμοί – για το ειδικότερο φαινόμενο των επιθέσεων κατά πανεπιστημιακών καθηγητών βλ. και το αφιέρωμα της εφημ. Έθνος της 3.12.2011, ένθετο Forum, με τίτλο: Τα πανεπιστήμια στον αστερισμό της βίας.

17. Θα ήταν πρόγυμα άστοχο να αντιμετωπισθεί με ποινική καταστολή μια συγκέντρωση αγανακτισμένων πολιτών, οι οποίοι συνήθως υφίστανται με τον βιαστότερο τρόπο τις αφόρτες συνέπειες μιας σοβιούσας οικονομικής κρίσης (φτώχεια, ανεργία, έπιλεψη προσπικών κ.πλ.). Άλλωστε, το κίνημα των αγανακτισμένων τείνει να επικρατήσει σε πλήθος από χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, αποτελώντας έστι ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο της εποχής μας αλλά και τον πιο αυτονότο τρόπο να διαμαρτυρηθεί κανείς για τις οδυνηρές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης (πρβλ. τη σχετική ειδοποίηση της εφημ. Καθημερινή της 19.11.2011, σελ. 2).

18. Σε τελευταία ανάλυση, εκεί όπου τελειώνει το επιτρεπτό όριο άσκησης ενός δικαιώματος, αρχίζει η επιβολή του διά της βίας. Η βία, όπως έχει τονίσει ο Stathis Gourgouris, είναι ίσως η πιο δραματική έκφραση της συνάντησης του Νόμου με το όριο του: η βία είναι αυτή που καθιστά ορατό το γεγονός ότι συντελείται αυτή η συνάντηση, αυτή που καθιστά ορατό το ασαφές περιγραμμα του ορίου, δεδομένους άλλωστε ότι το όριο αυτού του είδους εμφανίζει από τη φύση του ασφέσια – βλ. τη μελέτη του Enlightenment and Paranoia, in: Hent De Vries / Samuel Weber (eds), Violence, Identity, and Self-determination, Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1997, 119-149: 129.

19. Πρβλ. όμως και την αρθρογραφία των Τάσου Γιαννίτσου, Κωνσταντίνου Τσουκαλά και Λουδοβίκου Κωνσταντόπουλου, στην περιοδική έκδοση «Βήμα Ιδεών» της εφημ. Το Βήμα, τχ. 27, Ιούλιος 2009 (τεύχος αφιερωμένο στη θεματική «Τα πρόσωπα της βίας»),

καταστάσεις αυτές δεν καλύπτονται από το γράμμα και το πνεύμα της ακροτελεύτιας διάταξης 120 § 4 Συντάγματος που επιτρέπει την άσκηση βίας από πολίτες. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, επιτρέπεται η αντίσταση με κάθε μέσο «εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να καταπλύσει το Συντάγμα με τη βία»²⁰. Ωστόσο, σε περίπτωση δυσλειτουργίας των κρατικών θεσμών ούτε κατάλυση του Συντάγματος υπάρχει, αλλά ούτε και άσκηση κρατικής βίας που να δικαιολογεί αντίστοιχες πράξεις πολιτικής βίας εκ μέρους των πολιτών²¹. Ιδίως, δεν μπορεί στην περίπτω-

σελ. 8-9, 10 και 15. Στα κείμενά τους, η δυσλειτουργία συνωνύμια μας χαρακτηρίζεται ως «γενεσιούργο αίτιο βίας», καθώς και ως υφιστάμενη τις συνέπειες μιας δομικής βίας πλόγω «αντίστηξης» των θεσμών της με τον αξιακό πυρήνα στη βάση του οποίου οι θεσμοί αυτοί συγκροτήθηκαν, έτσι ώστε τα άτομα που μετέχουν σ' αυτούς τους θεσμούς να αδυνατούν να υλοποιήσουν αυτές τις συγκεκριμένες αξεις. Ωστόσο, το κρίσιμο ερώτημα, όπως το θέτει ο Γιάννης Πανούσης (στο έργο του: Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της, Αθήνα: Λιβάνης, 2007, σελ. 98) σε σχέση ειδικότερα με την τρομοκρατία, είναι εάν «*η φτώχεια, ο αποκλεισμός, η περιθωριοποίηση, η απόγνωση [...] δικαιοισθούσιν [...] την «υφαρπαγή» της αγανάκτησης από μια μερίδα αυτόκητων υπερασπιστών, οι οποίοι χωρίς τη γνώμη ή τη συναίνεση του λαού (ως προς τη σφραγική και τους στόχους) προβαίνουν σε τρομοκρατικές ενέργειες...*». Βλ. επίσης για το θέμα της πολιτικής βίας τη μαρξιστική προσέγγιση (αλλά και με ψυχαναθυτικά στοιχεία από τον Lacan) του σημερινού φιλόσοφου Slavoj Žizek στο έργο του: Βία. Έξι θορύβοι στοχασμού (μετρφ. Νεκτάριος Καϊταϊζής), Αθήνα: Scripta, 2010, ιδίως σελ. 19 επ. και παρουσίαση του έργου αυτού από τον Αποστόλη Αρτινό στην εφημ. Ελευθεροτυπία / Βιβλιοθήκη, της 26.11.2011, σελ.

13. Ενδιαφέρουσα είναι, ακόμη, η γενικότερη μελέτη των El. Frazer / Kim. Hutchings, Argument and Rhetoric in the Justification of Political Violence, in: European Journal of Political Theory, 2007, 180-199, όπου αξιολογούνται οι θέσεις (συνήθως δικαιολογητικές) για την πολιτική βία σημαντικών στοχαστών όπως οι Max Weber, Georges Sorel, Carl Schmitt, Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty και Frantz Fanon – πρβλ. Enzo Traverso, Im Bann der Gewalt: Der Europäische Bürgerkrieg, München: Siedler, 2008, ιδίως σελ. 266 επ., ως προς τις απόψεις περί πολιτικής βίας των Carl Schmitt και Walter Benjamin. Ειδικά σε σχέση με τις θέσεις του Max Weber, όπως αυτές διατυπώνονται ιδίως στην κλασική του μελέτη «Η Πολιτική ως επάγγελμα και ως αποστολή» (στη συλλογή μελετών του: Essays in Sociology, edited by H.H. Gerth / C. Wright Mills, London: Routledge & Kegan Paul, 1948, 309-369: 310 επ., 357 επ.), βλ. και Christian von Ferber, Die Gewalt in der Politik. Auseinandersetzung mit Max Weber, Kohlhammer: Stuttgart etc., 1970 (Urban-Taschenbücher, Bd. 804).

20. Ως προ το κατά πόσον η δυνατότητα του πολίτη να αντιστέκεται σε περίπτωση βίας κατάλυσης του Συντάγματος αποτελεί αυθεντικό δικαιώμα ή απλώς «δικαιοισθόγονο» (Rechtfertigung), βλ. ιδίως τις αναπτύξεις του Γιάρχου Κασιμάτη στη μελέτη του: Η αντίσταση. Μια ιστορική και πολιτειολογική προσέγγιση, στο έργο του ιδίου: Μελέτες II. Κράτος και Πολιτεία, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντίδοτος, 2000, 73-125: 116 επ.

21. Πράγματι, στη διάταξη αυτή του Συντάγματος (πρβλ. και ά. 20 § 2 γερμ. Θεμελιώδους Νόμου, δηλ. Συντάγματος) προβλέπεται τη δικαιώμα της αντίστασης μόνον εφόσον κάποιος επιχειρεί να καταπλύσει το Συντάγμα με τη βία, προϋποτίθεται, δηλ., ότι, έστω και με ψυχοθηγική βία (έτσι Φίλ. Σπυρόπουλος, Το δικαιώμα αντίστασης, 1987, σελ. 75- πρβλ. και Nik Livos, Grundlagen der Strafbarkeit wegen Hochverrats, Pfaffenweiler: Centaurus, 1984, ιδίως σελ. 301 επ.) το Συντάγμα όχι απλώς παραβιάζεται, αλλά κατ' ουσίαν καταργείται και παύει να ισχύει de facto, πράγμα, όμως, το οποίο δεν συμβαίνει όταν τη ποιότητα ορισμένων κοινωνικών αγαθών και δικαιωμάτων δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των πολιτών. Πρβλ. και Φίλ. Σπυρόπουλος, Το δικαιώμα αντίστασης, 1995, σελ. 255-260: 257 επ.: «Η έννοια της καταπλύσεως του Συντάγματος αφορά τις βαρύτατες εκείνες προσβοτής κατά του Συντάγματος που θέτουν εν κινδύνῳ

ση δυσλειτουργίας των θεσμών να θεωρηθεί ότι υπάρχει βία με τη νομική έννοια που την ορίσαμε στην αρχή αυτής της μελέτης, δηλ. ως άσκηση φυσικής δύναμης προς εξαναγκασμό, δεδομένου ότι πολύ δύσκολα μπορούν να συμπεριληφθούν σε αυτό το νοματικό πλαίσιο καταστάσεις οι οποίες είναι μεν δυσάρεστες για τον πολίτη και ασκούν πίεση σ' αυτόν, αλλά χωρίς να αποσκοπεύται μέσω αυτών ο εξαναγκασμός του άλλου σε ενέργεια. Θα μπορούσε, ωστόσο, να δεχθεί κανές αυτό που δέχονται και ορισμένοι σημαίνοντες συνταγματολόγοι κατά την έρμηνεία της ενδόγνω διάταξης²², ότι δηλ. ανίσταση κατά την έννοια του ά. 120 § 4 Συντ. είναι vontu "και στην περίπτωση συστηματικής και βαριάς προσβολής του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων από τους κρατούντες"²³.

7. Κατά δεύτερον, οι ενδόγνω καταστάσεις κρατικής δυσλειτουργίας δεν είναι ούτε και δικαιοπολιτικά εύστοχο να γίνονται δεκτές για τη δικαιοιόλογη πράξεων πολιτικής βίας, δεδομένου ότι αυτές καλλιεργούν στην κοινωνία ένα γενικότερο κλίμα ασυδοσίας και ανομίας που ενισχύει το "δίκαιο" του ισχυροτέρου. Ειδικότερα, οι πράξεων πολιτικής βίας επιχειρού-

την ίδια την υπόσταση του" και: "Η κατάλυση χωρίς βία, δεν ενεργούνται ανίσταση". Θα πρέπει πάντας εδώ να επισημανθεί ότι ο σφετερισμός πολιτευματικής εξουσίας, έστω και αν δεν ασκηθεί βία, είναι εσάχτη προδοσία κατά το άρ. 134 παρ. 2 Π.Κ.

22. ΔΔ. Δαγδόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010³, σελ. 1509, αρ. 1586. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τη γνώμη του κορυφαίου γερμανού ποινικολόγου και φιλόσοφου Arthur Kaufmann (σε άρθρο του στα Ποινήρ ΛΒ' 1982, 705-717), θεμιτή είναι η ανίσταση και κατά της περιστασιακής παρεκτροπής του κράτους δικαίου σε κράτος αδίκου (πριοτύ δηλ. καταλιμούθει η Δημοκρατία), αρκεί η ανίσταση αυτή (την ονομάζει "ανίσταση μικρού διαιτητήματος") να γίνεται ειρηνικά και να μην αποβλέπει στην ικανοποίηση προσωπικών συμφερόντων. Εξάλλου, μια εξειδίκευση αυτής της προσέγγισης, και μάλιστα με χρήση της έννοιας "πολιτική ανυπακοή", επικειρήθηκε από τον εξ ίσου επιφανή αμερικανό συνταγματολόγο και πολιτικό φιλόσοφο Ronald Dworkin, στη μελέτη του Civil Disobedience and Nuclear Protest (1983), που δημοσιεύθηκε ως τέταρτο κεφάλαιο στο έργο του *iδίου: A Matter of Principle*, Harvard Univ. Press, 1985, σελ. 104 επ. Για μία σύντομη παρουσίαση των απόψεων του Dworkin βλ. π.χ. Ξεν. Παπαρρηγόπουλου, Τρεις αγγλοαμερικανοί φιλόσοφοι, στο προαναφερθέν έργο (Πρακτικά Συνεδρίου): Κ. Μπλέν (επιμ.), Το δικαίωμα της ανίστασης, ανωτ. (σημ. 21), 1995, σελ. 323-338: 329 επ. Αντίκρουση των θέσεων του Dworkin βλ. σε μελέτη του Rodney Barker, δημοσιευμένη στο περ. Political Studies, XL: 1992, 290-298, με τίτλο Civil Disobedience as Persuasion. Dworkin and Greenham Common (υπάρχει στο διαδίκτυο). Γενικότερα για την έννοια της πολιτικής ανυπακοής βλ. και την ενδιαφέρουσα μελέτη της Κ.Δ. Σπινέλη στην "Υπεράσπιση" 1: 1991, 1269-1276. Εξάλλου, για μια κοινωνιολογική και συνάρμα νομική προσέγγιση του δικαιώματος της ανίστασης στην Ελλάδα και την αιθίοδαπή, βλ. ιδίως τη διδ. διατριβή του Θεόδωρου Ν. Γαζούλη: Το Δικαίωμα της Ανίστασης. Ιστορία, Θεωρία και Πραγματικότητα, Αθήνα 1990, ιδίως σελ. 371 επ., όπου και τα συμπεράσματα (το έργο υπάρχει στη βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών).

23. Εξάλλου, η *Virginia Held* στο έργο *How Terrorism is Wrong. Morality and Political Violence*, Oxford: Oxford University Press, 2008, σελ. 111, προχωρεί ένα βήμα παραπέρα και δέχεται ότι εάν η τρομοκρατία είναι ο μόνος αποτελεσματικός τρόπος για να επιφέρει σεβασμό σε δικαιώματα όπως η προσωπική ασφάλεια, τότε ουτή είναι πιγότερο αδικαιολόγητη από την αμετάβλητη συνέχιση παραβίασης τέτοιων δικαιωμάτων. Και όντι αποτελεί βασική ευθύνη των κρατούντων να διασφαλίσουν το ότι οι συνθήκες που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την τρομοκρατία ουδέποτε πιληρούνται. Η ίδια αυτή συγγραφέας αναφέρει στη συνέχεια (σελ. 134) και ορισμένες τεχνικού χαρακτήρα προϋποθέσεις οι οποίες, κατά τη γνώμη της, καθιστούν την πολιτική βία δικαιοιογυμένη, κυρίως με γνώμονα το κατά πόσον επέρχονται μέσω αυτής πολιτικές συνέπειες αποδεκτές από το πολιτικό σύστημα.

νται κατά κανόνα είτε από μικρές ομάδες με ακραίες αντιηλήψεις είτε και από άτομα κοινωνικοοικονομικά προνομιούχα, που ηειτουργούν ως ομάδα πίεσης. Και οι δύο αυτές ομάδες επιδιώκουν να επιβάλλουν τις ιδέες τους ή τα συμφέροντά τους όχι με την πειθώ και το επιχείρημα, αλλά με την «πυγμή» και τη βία, και μάλιστα εις βάρος των συμπολιτών τους, που συνήθως είναι και οι κοινωνικοοικονομικά ασθενέστεροι²⁴. Η νοοτροπία αυτή είναι, πλούτον, αναμφίβολη νοοτροπία δικαστική²⁵ και κατ' ουσίαν οικοκληρωτική²⁶. Γι' αυτό και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ως επιτρεπτή σε μια δημοκρατική κοινωνία²⁷, όπου οι όποιες διαφωνίες και δυσθέτουργίες επιπλύνονται με την ψήφο της πλειοψηφίας. Εξάλλου, απώτερη εξειδίκευτη αυτών των βίσιων ενεργειών είναι να προκαλέσουν μιαν αντίστοιχη σκλήρυνση της ποινικής καταστολής και εν τέλει τη διοιλίσθηση σε αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης και τη -μερική έστω- συρρίκνωση των λαϊκών ελευθεριών (το σύνηθες αυτό φαινόμενο της μετάβασης από την αναρχία στην τυραννίδα αναθίνεται ήδη σε κλασικά έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Πολύβιου²⁸). Επομένως, οι αυτουργοί των πράξεων αυτών είναι δίκαιοι να υπέχουν για τις πράξεις τους την ποινική ή άλλη ευθύνη που τους αναλογεί, εκτός, βέβαια, εάν κριθεί σκόπιμο να αποφευχθεί η κλιμάκωσης της βίας (βλ. κατωτ., § 15 και σημ. 52) ή εάν οι οδυνηρές για τον πολίτη καταστάσεις μιας κρατικής δυσλειτουργίας μπορούν σε νομικό επίπεδο να αποτελέσουν –σε περίπτωση αξιόποινων πράξεων πολιτικής βίας– έναν νόμιμο πλόγο μείωσης του αξιοποίουν²⁹.

24. Για τις ιστορικές καταβολές του «δικαίου της πυγμής», π.χ. στον Θουκυδίδη (Ε' 89 επ.) και τον Πλάτωνα (Πολιτεία Α' 338C επ. και Γοργίας 39 – 483 d επ.), καθώς και για την απάντηση στο ερώτημα περί του κατά πόσον η εφαρμογή του «δικαίου» του ισχυροτέρου αποτελεί κάτι σαν νόμο της φύσης, βλ. την ενδιαφέρουσα φερώνυμη μελέτη του Eu. Παπανούσου (α' δημοσίευσή της ως επιφυλλίδα στην εφημ. Το Βήμα, το 1971) σε συλλογή δοκιμών του ίδιου με τον ίδιο τίτλο, Αθήνα: Νόνων, 2008 (1975¹), 11-20.

25. Όπως παρατηρεί ο David E. Apter στην εισαγωγή του συλλογικού έργου: *The Legitimation of Violence*, που εκδόθηκε υπό την επιμέλεια του (New York: New York University Press, 1997, 1-32: 1 επ.), η πολιτική βία όχι μόνο δικάζει τους ανθρώπους, αλλά και τους πολιτώνει γύρω από ιδεολογικές ομαδοποιήσεις με άξονα τη φυλή, την εθνότητα, τη θρησκεία, τη γλώσσα, την κοινωνική τάξη.

26. Χαρακτηριστικός είναι ον προκειμένω ο τίτλος βιβλίου που εκδόθηκε από τις εκδ. «Διάπυρον» το 2010: «Η πολιτική βία είναι πάντοτε φασιστική». Το βιβλίο μπορεί να αναζητηθεί οιλόκληρο και στο διαδίκτυο, στη θέση <http://politikividiapiryon.wordpress.com/>

27. Ορθά τονίζει ο Κωνστ. Παπαγεωργίου σε μελέτη του στην προαναφερθέσα (ανωτ., σημ. 19) περιοδική έκδοση "Βήμα Ιδεών" της εφημ. Το Βήμα, τχ. 27, Ιούλιος 2009 (τεύχος αφιερωμένο στη θεματική "Τα πρόσωπα της βίας"), σελ. 12, ότι: «εκτός από την ασφάλεια χρειαζόμαστε ελευθερία και δικαιοσύνη για να μπορέσουμε να διαμορφώσουμε τη ζωή μας με έναν τρόπο που δεν θα την καθιστά υποχείριο ή όμηρο αιθλούτριας βιούμησης, συλλογικής ή ιδιωτικής. Η άσκηση βίας συνιστά ουσιαστική υπονόμευση αυτής της δομικής δυνατότητας και για αυτό τον πλόγο άμβλωσε θεωρούμε ότι συγγενεύει με την απάτη και την απειλή (...). Όπως έχει τόσες και τόσες φορές παρατηρούμε, η βία παράγει βία, οδηγώντας στην εμπέδωση της αδικίας και της ανευθυνότητας. Η δημοκρατία αντίθετα στηρίζεται στην ιδέα ότι οι διαφορές ανάμεσα σε ατομικά και συλλογικά υποκείμενα μπορούν να εναρμονισθούν με τον πλόγο, άλλοτε πιο νηφάλια και άλλοτε πιο μαχητικά».

28. Βλ. ιδίως Πλάτωνος Πολιτεία Στ' 6, 492b επ., Θ' 564a, Αριστοτέλους Πολιτικά, 1316a 3 επ. και Πολυβίου Ιστορία, Στ' 9.1 επ. Πρβλ. και τις αναπούσεις στο έργο μου: Κλασικά Ιδεών για μια Σύγχρονη Παιδεία, Αθήνα: Ροές, 2009, σελ. 46 επ.

29. Αποτελεί πάντως, κατά τη γνώμη μου, εντελώς άστοχη η απόσταση από την απειλή στην αποτέλεση της διάταξης ομαδικής "αμνήστευσης" όσων υπό το πρόσωπο απεργιακών κινητοποιήσεων προβάνουν στην τέλεση αξιόποινων πράξεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας νομοθετικής ρύθμισης αποτελείται στη διάταξη του ά. 25 v. 2721/1999,

8. Σημαντικό είναι να σημειωθεί εδώ, ότι σε συζητήσεις που έγιναν στις 19, 26 και 28 Ιουλίου και στις 2 Αυγούστου 2011 στην Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής, *η καταδίκη ενεργειών πολιτικής βίας, η οποία οδηγεί αναπότερεπτα σε επίταση της βίας*³⁰, υπήρξε κατά βάση ομόθυμη.

III. Γιατί εκτρέφεται και εξαπλώνεται η πολιτική βία στην Ελλάδα;

9. Αλλ' εάν ο πολιτικός κόσμος στη Βουλή είναι εναντίον της πολιτικής βίας, τότε γιατί *η πολιτική βία εξαπλώνεται συνεχώς και με όλο μεγαλύτερο ένταση στη χώρα μας, ιδίως από τον Δεκέμβριο 2008*, οπότε συνέβη η θανάτωση από αστυνομικούς του νεαρού μαθητή Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου;

10. Η εξήγηση και απάντηση στο ερώτημα αυτό συνδέεται σε θεωρητικό επίπεδο με την προβληματική της *anomias*, όπως αυτή αναπτύχθηκε ιδίως από τον Durkheim, τον Sutherland και τον Merton³¹. Ειδικότερα, κατά την άποψη αυτών των σημαντικών κοινωνιολόγων, σε κοινωνίες όπου παρατηρείται ευρύτερη παρέκκλιση από κοινά παραδεκτά πρότυπα, στόχους και κανόνες, πρωθυσίανται αντίστοιχα, σε αντικατάσταση αυτών

με την οποία εξαρτείθηκε το αξιόποινο και έπαινε σε η ποινική δίωξη όλων των αδικημάτων που τελέσθηκαν, σύμφωνα με το κείμενο του νόμου, "προ του Μαρτίου του έτους 1997 εκ μέρους αγροτών κατά τη διάρκεια αγροτικών κινητοποιήσεων, με τη μορφή βίαιης διακοπής συγκοινωνιών και σε βάρος της αγροτικής και εθνικής οικονομίας" (πρόκειται για τρία αδικήματα που σχετίζονται με την ασφάλεια των συγκοινωνιών: ά. 290, 291, 292 ΠΚ). Σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση για τη διάταξη αυτή, η εν πλώγω ομαδική αρμόστευση απέβλεπε στην "ομαδιοποίηση της ζωής του αγροτικού μας κόσμου" (KΝοΒ 1999, σελ. 1034). Ωστόσο είναι προφανές ότι τέτοιες νομοθετικές ενέργειες, πέραν του ότι είναι αντίθετες με το Σύνταγμα (ά. 47 § 4 Συντ.), καθώς –έστω και αν δεν χρησιμοποιείται η πλέξη "αρμόστια" – υποκρύπτουν μια μορφή αρμόστειας για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, είναι και ολέθριες από άποψη αντεγκληματικής πολιτικής: Ευτελίζουν την ισχύ του νόμου και αποδυναμώνουν τη γενικοπροληπτική του πλειοψηφία, αφού ο πολίτης μπορεί σε μια τέτοια περίπτωση να εγκληματεί και να πιστεύει ότι παρά ταύτα δεν θα πωρωθεί κατά τις διατάξεις του θεσπισμένου νόμου. Αξιοσημείωτο είναι ότι η αντισυνταγματικότητα αυτής της διάταξης απασχόλησε ακόμη και την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, η οποία τελικά θεώρησε, προφανώς για πλόγους "πολιτικής ορθότητας", αλλά με κατ' ουσίαν ισοψηφία, ότι δεν συντρέχει αντίθεση προς το Σύνταγμα (ΟΔΑΠ 11 και 12/1999, Ποιν.Χρ. ΝΑ' 2001, 792 επ.).

30. Πρβλ. π.χ. Πρακτικά της 26.7.2011, σελ. 56. Για των δυναμικό και διαδραστικό χαρακτήρα της βίας, που εξαρτείται κατά κανόνα σε περαιτέρα βία, πρβλ. Stathis N. Kalyvas, Promises and pitfalls of an emerging research program: The microdynamics of civil war, in: Stathis N. Kalyvas / Ian Shapiro / Tarek Masoud (eds), Order, Conflict and Violence, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2008, 397-421: 405. Ωστόσο, συχνά η βία των διαδικτύωσεων αποτελείται αυτοσοκόπο και «αυταναφλέγεται», χωρίς, δηλ., να αποτελεί «απάντηση» σε προγενέστερες ενέργειες βίας. Όπως υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ο Καστρίς Πλαπάϊδηννος, Πρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, σε άρθρο του στην εφημ. Τα Νέα της 27.10.2011, σελ. 6: «Στις τελευταρικές εμποροπανηγύρεις της σύγκρουσης, η βία έχει πάψει προ πολλού να καθαριάζεται ως αντιβία. Αποτελείται πρωτογενή κτινώνδη δράση (τι άλλο είναι η ρίψη μαρμάρων και μολύτοφ στο πιλήθιος των διαδικτύων). Εξυπρετεί ανάγκες εκτονωτικής αυτοίκανοποίησης και προκατεί ή οχύνει όσα υποτίθεται πως μάχεται».

31. Βλ. διεθνικότερα για τις προσεγγίσεις αυτές τα έργα μου Τα Οικονομικά Εγκλήματα, τ. I: Γεν. Μέρος, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. N. Σάκκουλας, 2007³² (με τη συνεργασία Δημ. Ζιούθα), V.4.2.2, σελ. 213 επ., και Δίκαιο Παραβατικών Ανηθίκων, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. N. Σάκκουλας, 2004, σελ. 120 επ. Ως προς την απόπειρα θεωρητικής εξήγησης πράξεων τυφλής βίας από ανηθίκους, π.χ. κατά τη διάρκεια διαδικτύωσεων, βλ. στο τελευταίο αυτό έργο, σελ. 100 επ.

των κανόνων, άλλοι ειδικότεροι, που διευκολύνουν προπάνω τη δραστηριότητα επιμέρους ομάδων, όπως η κοινωνική τάξη, το πολιτικό κόμμα ή η επαγγελματική συντεχνία, ή ακόμη και κανόνες στενού προσωπικού χαρακτήρα, που αφορούν δηλ. οικογενειακά-φιλικά πρόσωπα. Υπάρχει δηλ. στις περιπτώσεις αυτές αποδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και μετακίνηση –θα το λέγαμε σχηματικά– από το «εμείς» στο «εγώ», καθώς δύσκολα μπορεί κανένας να φροντίζει για την κοινωνία ως συνοικία οντότητα και να πιστεύει στις αξίες της, όταν γνωρίζει ότι οι άλλοι κοινωνοί την κρίσιμη ώρα δεν θα του συμπαρασταθούν, αντίστοιχα, ως αρωγοί³³. Κατά την άρα η διατύπωση του *Iσοκράτη* στον Πλαταίκο του Λόγο (ιθ' 50), «αφού χάθηκε ο κοινός μας βίος, ο καθένας μας αναγκάζεται να στηρίζει τις επιπλέοντες του μονάχα στον εαυτό του». Ιδίως σε εποχές απότομων οικονομικών μεταπτώσεων από την ύφεση στην ευημερία και αντιστρόφως, οι ανταγωνισμοί γίνονται σφοδρότεροι και οι κοινά αποδεκτοί ιθικοκοινωνικοί κανόνες αγνοούνται, πολλή μάραθην όταν οι επιδιωκόμενοι στόχοι δεν μπορούν πιλέον να εξυπηρετηθούν με τα θεμιτά μέσα που έχει κάποιος στη διάθεσή του³⁴.

Εάν τώρα ερευνήσει κανένας, σε πρακτικό επίπεδο, την προσφορότητα εφαρμογής της θεωρίας περί ανομίας στην ελληνική πραγματικότητα, εύκολα διαπιστώνει εν πρώτοις μια ραγδαία μεταπτώση της ελληνικής κοινωνίας, από το 2008 και εφεξής, από την επίτιμη παστή ευημερία στην οικονομική ύφεση και εκτεταμένη ανεργία, με ότι αυτό συνεπάγεται για την περιατέρω αποσάθρωση του κοινωνικού ιστού και ανάπτυξη της εγκληματικότητας, κυρίως πλόγω της ανεπάρκειας των διαθέσιμων μέσων προς επίτευξη κοινωνικά αποδεκτών σκοπών, που παρατηρείται σε εποχές κρίσης. Επίσης, σ' ένα γενικότερο επίπεδο διαπιστώνει ότι η κοινωνία μας, κατά τις τελευταίες δεκαετίες και εν μέρει ως αντίδραση στη καταπιεστικό καθεστώς της δικτατορίας³⁵, έθεσε στην κορυφή των αξιών της μιαν ιδέα εθευθερίας χωρίς όρια, κατά παραγνώριση των συμφερόντων και των γενικών κανόνων του κοινωνικού συνόλου³⁶. Ο καθένας,

32. Όπως, άλλωστε, διαπιστώθηκε σε έρευνα του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, το πνεύμα ομαδικότητας βασίζεται κυρίως στην ανταποδούσκητη – βλ. σχ. δημοσίευμα του βρετανικού περ. Economist στην εφημ. Καθημερινή της 3.12.2011, σελ. 15.

33. Η διάσταση αυτή ανάμεσα σε επιδιωκόμενους στόχους και σε θεμιτά μέσα αποτελεί, όπως είναι γνωστό, το πυρήνα των διαφόρων θεωριών που επικειμένος είναι η εξηγήση την εξηπλωση της ανομίας σε μια σύγχρονη κοινωνία και που εξειδικεύονται στο πιλαρίσιο της πολιτικής βίας: είτε ως διάσταση ανάμεσα στα αγαθά που πιστεύει κανένας ότι νομιμοποιείται να εποφθαλμήσει και στα αγαθά που πιστεύει ότι μπορεί πράγματι να αποκτήσει (T.R. Gurr, Why men rebel, Princeton: University Press, 1970, σελ. 319), είτε και γενικότερα ανάμεσα στις προσδοκίες και τις ικανοποιήσεις ενός προσώπου (J. Davies, Vers une théorie de la révolution, in: P. Birnbaum / F. Chazel (eds), Sociologie politique, Paris: A. Colin, 1971), κατά παραπομπή από την προαναφερθείσα (ανωτ., σημ. 6) μετέπειτα: Cyril Tarquinio, La violence politique, περ. Les Cahiers de Psychologie Politique, 5: 2004, 34-46 και στο διαδίκτυο: <http://adorna.free.fr/RevueNo5/Rubrique2/R2SR5D.htm>, σελ. 3.

34. Κατά τον Χαρίδημο Κ. Τσούκα σε επιφυλλίδα του στην εφημ. Καθημερινή της 4.7.2010, σελ. 32, «Η απονομιμοποίηση της κρατικής ισχύος είναι η μεγάλη "συμβολή" της πλειαριστικής Αριστεράς στον δημόσιο βίο, μετά τη Μεταπολίτευση». Τη συνόψιση του [τότε] πρωθυπουργού, με τη χαρακτηριστική αφέλεια ενός πρώτην χώρας της Μασαχουσέτης (...): "είμαστε οι αντερουσιστές στην εξουσία!"».

35. Η Ελευθερία δεν μπορεί πράγματι να βασίζεται μόνο στην έννοια του δικαιώματος, αφού κάτι τέτοιο την οδηγεί στην ασυδοσία. Πρέπει να «μποριάζεται» και με την έννοια του καθήκοντος, ώστε οι πολίτες να την ασκούν με υπευθυνότητα και χωρίς να την καταχρώνται. Πολλή εύστοχα ο Μίκης Θεοδωράκης, σε κείμενό του που γράφτηκε την εποχή της δικτατορίας και που βρίσκεται ανορτημένο σε μουσείο του χωριού Ζάτουνα (τόπου εξορίας του σημαντικού αυτού ανθρώπου), σημειώνει: «Τι είναι Ελευθερία;

ανάλογα με τις γνωριμίες του, την οικονομική του επιφάνεια και ιδίως τη δύναμη πίεσης που διέθετε απέναντι στο κοινωνικό σύνολο (π.χ., το κατέβασμα του διακόπτη από συνδικαλιστές, με αποτέλεσμα το black-out της χώρας) μπορούσε έτσι να μετατρέπει τα όποια συμφέροντά του σε δικαιώματα και «κεκτημένα»³⁶. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να υποτιμάται η σημασία της μικροπαραβατικότητας στη διαμόρφωση συνθηκών για τη γενικότερη αποσάθωση της έννομης τάξης, αφού, όπως ορθά επεσήμανε ο Αριστοτέλης³⁷, η μικρή παρανομία, παρεισδύνοντας στο πολίτευμα, το φθείρει ανεπανόρθωτα, όπως ακριβώς οι δαπάνες που είναι μικρές, αλλά όταν γίνονται συχνά, κατεξαντλούν τις περιουσίες.

11. Όμως, το κλίμα αυτό της ανομίας επιτείνεται και από τη γενικότερη θεσμική αναποτελεσματικότητα που έχει επικρατήσει στη δημόσια ζωή και που οδηγεί σ' ένα γενικευμένο κλίμα αιμωροσίας: Χαμηλή ποσοστά της αστυνομίας στην εξιχνίαση «καθημερινών» αδικημάτων, όπως οι κλοπές και οι διαρρήξεις (μόλις 14% το 2009, σύμφωνα με τις επίσημες αστυνομικές στατιστικές για το έτος αυτό³⁸), μεγάλες καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης, πλιγοστές προσωρινές κρατήσεις ακόμη και εγκληματιών που ομοιογούν την ενοχή τους ή συνθήκα μετάνοτα με καλάσινοφ, πολλές ανεκτέλεστες ποινικές ή διοικητικές αποφάσεις κυρίως αναφορικά με την επιβολή, αντίστοιχα, ποινών σε χρήμα εκ μετατροπής ή διοικητικών προστίμων³⁹, «ειδικές παραγραφές» ή πρόωρες αποφυλακίσεις⁴⁰, σπάνια έκτιση ποι-

Ελευθερία είναι η Ευθύνη. Είναι να είσαι υπεύθυνος. Να κρατάς κάθε στιγμή, σε κάθε περίπτωση, το μερίδιο της Ευθύνης που σου ανατίθεται μέσα στον καταμερισμό της ομάδας και της κοινότητας [...] Ελευθερία είναι το ΧΡΕΟΣ». Επίσης και κατά τους αρχαίους κλασικούς, όπως είχε επισημάνει ο *Iωάννης Θεοδωρακόπουλος* (στη μετέτετο του Ελλάς και Οικουμένη, στον τόμο Πρακτικών Συνεδρίου "Η Συνάντηση των Αθηνών 1964", έκδ. Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος, σελ. 187), η ουσία της ελευθερίας έγκειται στην υπερίκηση της αυθαιρεσίας και της τάσης του ανθρώπου να μη θέτει φραγμούς στον εαυτό του. Ωστόσο, σύμφωνα με τον *Πάσχα Μανδραβέλη* (σε σημείωμά του στην εφημ. Καθημερινή της 30.9.2011, σελ. 11, με επίκληση και σε ανάλογες σκέψεις του Στέλιου Ράμφου), στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, ένα από τα επώδυνα χαρακτηριστικά αυτού του τόπου είναι η υπερδιόγκωση των δικαιωμάτων και η διοξολογία της ανομίας ως «επανάστασης».

36. Ως προς τους παράγοντες που οδήγησαν βαθιμαία στη σημερινή βαθιά Ελληνική κρίση αξιών, πολιτισμού και οικονομίας, πιστεύω ότι μία από τις καθιύτερες συναφείς αναπλύσεις υπάρχει στο έργο του *Βασ. Μαρκεζήν*: Η Ελλάδα των Κρίσεων, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2011, ιδίως κεφ. δεύτερο, σελ. 77 επ. Εξάληπου, ως προς τις εφικτές πλύσεις στην παρούσα παρακμαϊκή κατάσταση, ο *Nikos Δήμου* σε κείμενό του με τίτλο «Πότε θα κάνει ξαστεριά» στην περιοδική έκδοση *Lifo* της 3-9.11.2011, σελ. 13, επισημαίνει επιγραμματικά: Για να βγει η Ελλάδα από τα τέλη, πρέπει πρώτα να απεγκλωβιστεί η μεγάλη μάζα του πλούτου από την πελατειακή, τοπικιστική, παραδοσιακή σχέση με τους πολιτικούς, δεύτερο, οι νέες αξόνοι γεγονότων πολιτών που αποκτήσουν κρίσιμη μάζα, οργάνωση, δικτύωση, πανελλήνια εκπροσώπηση αλλά και κεφαλαια, και τρίτο –και σημαντικότερο– να αναδειχθεί ένας χαρισματικός πηγέτης που θα γεφυρώσει το κενό ανάμεσα στην ιδρυτική ομάδα και τις ευρύτερες μάζες, να εμπνεύσει και να ξεσκύσει το πιλήθος....

37. Πολιτικά, Ε' 7, 1370b 36 επ.

38. Παρέμεινε δηλ. ανεξίχνιαστο, τουλάχιστον έως το τέλος του 2009, το 86% του συνόλου των κλιοπών και διαρρήξεων που περιήλθαν εκείνη τη χρονιά σε γνώση των αστυνομικών αρχών – Β.λ. Ελληνική Αστυνομία / Διεύθυνση Πληροφορικής, Στατιστική Επετηρίδα Ελληνικής Αστυνομίας έτους 2009, πίνακας 3, σελ. 17.

39. Β.λ. ιδίως το δημοσίευμα του Θάνου Τσίρου με τίτλο «Επιβάλλουν εκατ. προστίμων που δεν εισπράττονται ποτέ» στην εφημ. Ελευθεροτυπία της 16.1.2011, ένθετο Οικονομία, σελ. 3.

40. Ο πρώτην Αντεισαγγελέας Εφετών *Βασιλείος Φλωρίδης* σε επιφυλήσιδα του με τίτλο «Υπάρχει κοινή λογική σ' αυτή τη χώρα;» (εφημ. Βήμα της Κυριακής της 16.10.2011, σελ. A57), εύστοχα

νών στερητικών της ελευθερίας σε περίπτωση πλημμελημάτων, δυσκαμψία στην επιβολή και εκτέλεση πειθαρχικών ποινών κατά επίορκων δημοσίων υπαλληλών, κ.λπ.

12. Επομένως, η πολιτική βία εξαπλώνεται συνεχώς, διότι, παρά τις μεγαλόστομες διακηρύξεις των πολιτικών κομμάτων που την αποκηρύσσουν «μετά βδελυγμάτων», αποτελεί στην πραγματικότητα το αειθαλές σαπρόφυτο μιας κοινωνίας, η οποία σήπεται μέσα σ' ένα κλίμα ασυδοσίας, αυθαιρεσίας, δυσήπειρηγίας των θεσμών της και ατμωροσίας, αλλά και διότι το σαθρό αυτό κλίμα επιδεινώθηκε καθοριστικά μετά το 2008 από την ενσκήψασα τότε οικονομική κρίση και τη συνακόλουθη μετάπτωση της κοινωνίας αυτής σε κατάσταση ύφεσης και ανομίας. Ως εκ τούτου, η πολιτική βία στη χώρα μας είναι ο πυρετός, το σύμπτωμα μιας άρρωστης κατάστασης που ταλανίζει τη χώρα μας τα τελευταία τουλάχιστον 40 χρόνια και που πρόσφατα άρχισε να γίνεται μη ανατάξιμη.

IV. Ορισμένες δυνατότητες αντιμετώπισης του προβλήματος

13. Οι ανωτέρω επισημάνσεις παρέχουν μια πρώτη ερμηνεία του φαινομένου της πολιτικής βίας και ταυτόχρονα φωτίζουν –ως αντίστροφη όψη του νομίσματος των γενεσιούργων παραγόντων της πολιτικής βίας– τον βασικό τρόπο ριζής επίλυσης του προβλήματος, που μπορεί επομένως να στηριχθεί μακροπρόθεσμα στους ακόλουθους τρεις πυλώνες:

- Αποτελεσματική πειτούργια των κοινωνικοποιητικών θεσμών (σχολείο, πανεπιστήμιο και γενικότερα: Παιδεία⁴¹, οικογένεια ως προς τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών από τους γονείς, εργασία, γενικότερο κοινωνικό περιβάλλον), ώστε να απαγκιστρωθεί η ελληνική κοινωνία από το πνεύμα της ανοχής απέναντι στην παραβατικότητα και να αναγάγει την εφαρμογή των νόμων και τη στήριξη των θεσμών σε τρόπο ζωής⁴².
- Προσαρμογή των νόμων στις αρχές ενός κράτους δικαίου

διερωτάται: «Πώς να συμβαίξει με την κοινή λογική το ότι περιέννουμε να μειωθεί η εγκληματικότητα σε αυτή τη χώρα όταν εντελώς πρόκειται και ανέλιγκτα με διάφορους νόμους συνεχώς αποφυλακίζονται πρόωρα σκληροί και επικίνδυνοι εγκληματές; Άνθρωποι που πλόγω της διαπιστωμένης έξης και ροπής τους προς το έγκλημα είναι μαθηματικά βέβαιοι ότι μόλις αποφυλακιστούν, ανέτοιμοι πλόγω έλλειψης ουσιαστικού σωφρονισμού, θα επιδιοθούν σε νέα εγκληματική δραστηριότητα». Ανάλογες επισημάνσεις γίνονται από τον ενδόγω πρώτην δικαστικό πειτούργιο και για θέματα που θίγονται και στην παρούσα μελλότη, όπως οι καταπλήψεις σχολείων με το αιτιολογικό ότι αυτό γίνεται για το καθό της Παιδείας, η απωρούσα παπαληήσιων που συλληφθάνονται επ' αυτοφώρω να δωροδοκούνται και ο κατακλιθμός της πρωτεύουσας, κατά τα τελευταία 35 χρόνια, «από πορείες, διαδικλώσεις, καταπλήψεις σε όλες τις μορφές (θεμάτισσες σε έναν βαθμό) συλληφιγκής διαμαρτυρίας που ποιηθέεται σε οδηγούσια σε εκδίπλωση παραβατικών συμπεριφορών όπως καταστροφές δημόσιας ή ιδιωτικής περιουσίας».

41. Πρβλ. *Γιάννη Λιγνάδη*, στη συμβολή την στο συλλογικό έργο: *Μάριου Κουκουνάρα-Λάγκη* (επιμ.), Τάξη + Αταξία. Οι νέοι φωνάζουν, Αθήνα: Ακρίτας, 2011, 217-230: 226 επ., όπου εκτίθενται ενδιαφέρουσες σκέψεις για τα λεγόμενα «δεινά της Παιδείας» μας και τις συνέπειές τους στη συμπεριφορά των νέων. Οι σκέψεις αυτές θα πρέπει πάντως να αξιολογηθούν με προσοχή και να μην εκπληθεύονται σαν «συγχωροχάρτη» για τις όποιες πράξεις βίας και ανομίας των νέων μας, καθώς αρκετοί από αυτούς που μετέχουν σε επεισόδια πολιτικής βίας έχουν απλώς νοοτροπία φανατικού ταραχία των γηπεδών ή αρνούνται πεισματικά να ωριμάσουν.

42. Ο στόχος αυτός είναι πάντως δυσεπίτευκτος καθώς, όπως παρατήρησε ο ψυχαναθητρία *Άννα Ποταμίανου* (εφημ. Καθημερινή της Κυριακής, 21.8.2011, σελ. 22), στην Ελλάδα καθηλειεργούμε την ανομία ως αντίθηψη ελευθερίας, εκλημβάνουμε το κράτος σαν προστάτη που πρέπει να πήνει όλα τα προβλήματα και θεωρούμε ότι καταστρέφοντας τον άλλο, κάπου απαλλάσσεται ο ψυχισμός μας από τη δική μας καταστροφικότητα.

ου ικανού να διασφαλίζει κοινωνική πρόνοια και περιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων⁴³, ταυτόχρονα, δε, πιλήρως εφαρμογή των νόμων ασχέτως συνδικαλιστικών πιέσεων ή ποιλιτικού κόστους (άρα, τιμώρηση των αδικοπραγούντων ενόχων δύο υψηλά και αν βρίσκονται), αλλά και

• Όυσιαστικότερο ποιότητα συμμετοχικής δημοκρατίας για όλους, με κύρια γνωρίσματα των αιθλητοσεβασμό, τη διαβούλευση και την ισότιμη συμμετοχή στον έλεγχο της εξουσίας⁴⁴.

14. Στο πλαίσιο αυτών των σκέψεων θα ήταν όμεσα αναγκαία, κατά τη γνώμη μου, η πάση θυσία χρηματοδότησης προγραμμάτων κατά της ανεργίας των νέων, ώστε, μέσω της εργασίας που αυτοί θα εξασφαλίσουν έτσι, να αποκτήσουν οικονομική ανεξαρτησία, αυτοπεποίθηση και προοπτική επίπιδας για το μέλλον. Υπενθυμίζεται ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο, μετά τις ταραχές που ξέσπασαν στις αρχές Αυγούστου 2011, η βρετανική κυβέρ-

43. Για την επίδραση της κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας στην πρόκληση κοινωνικών αναταραχών και εξεγέρσεων, κυρίως από τη σκοπιά του Αριστοτέλη (ιδίως Ε' βιβλίο των «Πολιτικών»), βλ. τις αναπτύξεις στην εργασία μου: Το Μέλλον της Εγκληματικότητας και η Εγκληματολογία του Μέλλοντος, στην περιοδική έκδοση «Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία», 2009, 67-73: 70 και σημ. 18. Σχευκές είναι και οι έρευνες των Cole / Gramajo (2009) και Fajnzylber et al (2002), στις οποίες γίνεται παραπομπή από τους Sean Fox / Kristian Hoelscher, The Political Economy of Social Violence: Theory and evidence from a cross-country study, Crisis States Research Centre, Working Paper no 72 (LSE), April 2010, σελ. 4-5 (βλ. στο διαδίκτυο: <http://eprints.lse.ac.uk/28469/>). Στην ίδια συντομία μετέπειτα των Fox / Hoelscher γίνεται επισκόπηση της επίδρασης και άλλων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων στην εξάπλωση της κοινωνικής βίας, συμπερίλαβεται, δε, ότι τέοια επίδραση ασκούν ιδίως τα ασταθή πολιτικά καθεστώτα (ασχέτως εάν είναι δημοκρατικά ή αυταρχικά), η φτώχεια, η απότομη οικονομική και αστική ανάπτυξη, η εθνική ανομοιογένεια και –ιδίως ως προς τους νέους– η έλλειψη προσβασιμότητας στην παιδεία και την εργασία. Για το τελευταίο αυτό θέμα των νεαρών ταραχών βλ. και την εμπεριστατωμένη μετέπειτα των: Henrik Urdal, A Clash of Generations? Youth Bulges and Political Violence, in: International Studies Quarterly, 50: 2006, 607-629, ιδίως σελ. 623 επ., όπου και τα συμπεράσματα (προσβάσιμη υπό προϋποθέσεις και στο διαδίκτυο: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2478.2006.00416.x>). Στο ίδιο πλαίσιο προσεγγίσεων, ενδιαφέρουσα είναι και η ερμηνεία της Donatella Della Porta (στο έργο της: Social movements, political violence and the state. A comparative analysis of Italy and Germany, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995, ιδίως σελ. 187 επ.), σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη της τρομοκρατικής βίας στην Ιταλία και τη Γερμανία κατά τη μεταπολεμική περίοδο οφείλεται κυρίως στη δυσκαμψία των πολιτικών είλιτ αυτών των κωρών να ενσωματώσουν τα αιτήματα της αντιοπλίτευσης για μεταρρύθμιση του ποιλιτικού καθεστώτος. Χωρίς έμφαση στην πολιτική βία, αλλά σχευκές με τη βία που ασκείται από νέους, είναι και οι εργασίες των: Michael A. Yonas / Patricia O' Campo / Jessica G. Burke / Geri Peak / Andrea C. Gielen, Urban Youth Violence: Do Definitions and Reasons for Violence Vary by Gender?, in: Journal of Urban Health, 82: 2005, 543-551 και Lynn Greenwood, Violent Adolescents: Understanding the Destructive Impulse, London: Karnac Books, 2005 (χαρτική και η βιβλιογραφία του έργου από τη Mary Addenbrooke, in: Journal of Analytical Psychology, 51: 2006, 153-155).

44. Όπως προσφών τονίζει ο αμερικανός κοινωνιολόγος Charles Tilly στο έργο του Δημοκρατία (Αθήνα: Gutenberg, 2011, σελ. 25 επ.), δημοκρατία είναι εκείνο το ποιλίτευμα όπου οι σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και στους ποιλίτες διέπονται από ευρεία, ισότιμη, ασφαλή (προστατευμένη) και αμοιβαίως δεσμευτική διαβούλευση – πρβλ. παρουσίαση του βιβλίου του από τον Γάννη N. Μπασκόζ στην εφημ. Το Βήμα της 10.7.2011, ένθετο Βιβλία, σελ. 4. Πρβλ. και του ιδίου, Κοινωνικά Κινήματα (μτφρ. Θαν. Τσακίρης), Αθήνα: Σαββάλας, 2007, σελ. 290 επ. και ιδίως σελ. 310 επ., όπου αναλύονται περαιτέρω οι διεργασίες που πρωθιμούν τον εκδημοκρατισμό, αλλά και την ανάπτυξη των κοινωνικών κινημάτων.

νηστο προγραμμάτισε την υποποίηση ενός νέου προγράμματος ύψους 1 δισ. στερλίνών. Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, οι εργαδότες θα χρηματοδοτούνται με 2.275 στερλίνες για να προστάβουν, επί 6 μήνες στο διάστημα της επόμενης τριετίας, καθέναν από 160.000 άνεργους νέους πληκίτιδες 18-24 ετών⁴⁵.

15. Ωστόσο, πέρα από τη γενική αυτή κατεύθυνση υπάρχουν και ορισμένα συγκεκριμένα ζητήματα, που αφορούν την αντιμετώπιση π.χ. μιας επιεισοδιακής διαδήλωσης. Προς επίλυση αυτών των ειδικότερων ζητημάτων σκόπιμο θα ήταν να τεθούν σε συζήτηση και ορισμένα βραχυπρόθεσμα μέτρα για τη διασφάλιση των ακόλουθων εννέα στόχων, αλλά πάντοτε με συγκρατημένη διάθεση ως προς την υποποίησή τους και με κατευθυντήρια σκέψη, όπως επισημαίνει η Anna Mpenáκη-Ψαρούδα, ότι: μόνο ένα Ποινικό Δίκαιο εδραζόμενο στο Κράτος Δικαίου, «που σέβεται τους συνταγματικούς δικαιοποιητικούς περιορισμούς και δεν νοθεύει τον ακρογωνιασμό λίθο, που είναι η προστασία της αξίας του ανθρώπου, αποτελεί εγγύηση προστασίας των εννόμων αγαθών των ποιτιών στο σύνολό τους, συμπεριλαμβανόμενης της προσωπικής τους ασφάλειας»⁴⁶:

• Σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο για τις συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις που αφορούν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Το ισχύον πλαίσιο ανάγεται στην εποχή της δικτατορίας (v.d. 794/1971) και θεωρείται ήδη απαρχαιωμένο, πολλών μάλισταν αφού ξεπέρασθηκε από το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1975 αλλά χωρίς ακόμη, μετά από 40 ολόκληρα χρόνια (!), να έχει αντικατασταθεί από κάποιο άλλο ένα συγχρονισμένο νομοθέτημα. Βεβαίως, για την ψήφιση ενός τέτοιου νομοθέτηματος ευχής έργο θα ήταν να υπάρξει στη Βουλή ευρύτερη συμφωνία των πολιτικών κομμάτων ως προς τις βασικές του κατευθύνσεις. Θα μπορούσε π.χ. να συμφωνηθεί ότι οι διοργανωτές μιας συγκεντρωσης (α) θα μεριμνούν και οι ίδιοι για την αποτροπή εκτρόπων και ταραχών, (β) θα ενημερώνουν εκ προοίμιο τις κατά τόπους αρμόδιες δημοτικές κ.λπ. αρχές για τη συγκέντρωση και (γ) θα λαμβάνουν μέτρα, ώστε, εάν η συγκέντρωση δεν είναι μεγάλη, να μην παρεμποδίζεται ουσιωδώς η κυκλοφορία πεζών και οχημάτων⁴⁷. Εάν πάντως μια τέτοια συμφωνία δεν καταστεί εφικτή, ευκτάσιο είναι να ψηφισθεί ένα νέο νομοθέτημα για το δικαίωμα του συνέρχεσθαι το ταχύτερο, έστω και με τη συνήθη κοινοβουλευτική πλειοψηφία,

45. Βλ. εφημ. Καθημερινή της 26.11.2011, σελ. 8, δημοσίευμα με τίτλο: «Για να μη καθεί μια γενιά, ένα δισ. στερλίνες». Σημειώνεται ότι το μέτρο αυτό έχει ιδιάστερη σημασία και για τη χώρα μας, τις οποίας οι νέοι ανημετωπίζουν προβλήματα έλλειψης επαγγελματικών κ.λπ. προοπτικών ανάλογα με εκείνα των νεαρών Βρετανών (για το θέμα αυτό βλ. σχ. άρθρο του Will Hutton που δημοσιεύθηκε στον Observer μετά τα γεγονότα του Αυγούστου 2011 στο Λονδίνο και αναδημοσιεύθηκε στην εφημ. Καθημερινή της Κυριακής, 21.8.2011, ένθετο Τέχνες και Γράμματα, σελ. 4). Πάντως, παρήγορο είναι το γεγονός ότι, και για τη χώρα μας, έχει εξαγγελθεί πρόγραμμα ύψους 350.000.000 ευρώ που προβλέπει 110.000 διορισμούς ανέργων για πέντε μήνες με αμοιβή 625 ευρώ – βλ. εφημ. δημοκρατία της 6.12.2011, σελ. 15· πρβλ. και εφημ. Τα Νέα της 19.12.2011, σελ. 44, με τίτλο «Πέντε μέτρα υπέρ ανέργων και αδυνάτων».

46. Βλ. την αντιφώνηση της κατά την επίδοση του Τόμου προς υμήν τη στα Πανεπιστήμιο Αθηνών την 10.2.2009, στο ειδικό τεύχος που εκδόθηκε με τα σχετικά κείμενα της τελετής, σελ. 18-24: 23, καθώς και εκτεταμένη περιήληψη στην εφημ. Το Βήμα της 1.3.2009, σελ. A20. Πρβλ. και Anthony Giddens, The Nation-State and Violence, Cambridge: Polity Press, 1985, σελ. 341, ο οποίος, ακοίτουσθώντας αντίστοιχες σκέψεις του Michel Foucault, παρατηρεί ότι υπάρχει βαθύτερος σύνδεσμος ανάμεσα στην εντατική επιτήρηση μιας κοινωνίας και στις τάσεις οποκληρωτισμού που αναπτύσσονται στους κόλπους της.

47. Πρβλ. Βασ. Μαρκεζήν, Η Ελλάδα των Κρίσεων, Αθήνα: Λιβάνης, 2011, σελ. 366.

κατ' αναπογία νομοθετικών ρυθμίσεων που ισχύουν σε άλλες δημοκρατικές χώρες (πρβλ. και ά. 11 ΕΣΔΑ)⁴⁸.

• Σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο για την επιχειρησιακή δράση των αστυνομικών δυνάμεων κατά την αντιμετώπιση ταραχών σε δι-αδοπλώσεις (π.χ. χρησιμοποίηση άλιτων, πλιγότερο επικίνδυνων μέσων αντί για τα δακρυγόνα), με παράλληλη εκπαίδευση των δυνάμεων αυτών σε ασκήσεις ψυχραιμίας και αυτοσυγκράτησης, σύμφωνα με τη θεμελιώδη συνταγματική αρχή της αναπογικότητας⁴⁹. Και εδώ το ισχύον θεσμικό πλαίσιο δεν είναι πλήρως εκσυγχρονισμένο (ο σχετικός Κανονισμός ανάγεται στο 2003), με αποτέλεσμα, σύμφωνα με όσα επέλεξαν στην Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής (2.8.2011, σελ. 20 των Πρακτικών), να μην υπάρχει πρόβληψη, κατά την αντιμετώπιση ταραχών από αστυνομικούς, για νεότερα δεδομένα τέτοιων συγκρούσεων, όπως π.χ. ο τύπος του οπίσιμου των ταραχών (π.χ. βόμβες καθάρισμα όχι μόνον εμπροστικές, αλλά και εκρυπτικές, εμπλοιούσιμες: με ρινίσματα σιδήρου για πρόκληση τραυματισμών, με παχύρρευστα υγρά για εγκαύματα κ.λπ.), η βιαιότητα των επιθέσεών τους και η προσεκτικά σχεδιασμένη ανάπτυξη των δυνάμεων τους με τακτικές «αντάρτικου πόλεων»⁵⁰. Μάλιστα, οι τακτικές αυτές προσαρμόζονται στις εκάστοτε περιστάσεις με απ' ευθείας συνεννοήσεις των ταραχών διά μέσου blogs, sms, ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης ή ακόμη και «παράλληλου διαδικτύου», ανθεκτικού σε εξωτερικούς «επιπρεασμούς»⁵¹. Ενδεικτικό του επιχειρησιακά

48. Χρήσιμη από τη συγκριτική αυτή σκοπιά είναι η μονογραφία του Γιάννη Α. Μπακόπουλου: Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δημόσιο δίκαιο, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1995. Βλ. επίσης δύο αξιοσημείωτες αποφάσεις του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου ως προς τα όρια του δικαιώματος του συνέρχεσθαι, στη μονογραφία του Walter Schmitt Glaeser: *Private Gewalt im politischen Meinungskampf*, Berlin: Duncker & Humblot, 1992², 80 επ., 99 επ. Πρβλ. ακόμη το λήμμα “θρασύτητα κατά της αρχής” που επεξεργάσθηκε για την εγκυκλοπαίδεια “Πάλιπορος-Λαρούς-Μπριτάνικα”, τ. 24, 2007, σελ. 51-53 και όπου ανατίθεται η ισχύουσα νομοθεσία στην Ελλάδα περί συγκεντρώσεων. Συναρπίσ είναι και η ειδοσεογραφία στις εφημερίδες της 9.12.2011 ως προς την επικείμενη κατάθεση σχεδίου νόμου για τις διαδηλώσεις από τον Δήμαρχο Αθηναίων Γεώργ. Καμίν (π.χ. εφημ. Καθημερινή της 9.12.2011, σελ. 5).

49. Εξαίρετο βοήθημα για την εμφάνιση στις επιμέρους πτυχές αυτής της έννοιας αποτελεί αναμφίβολα το δίταυο έργο: Κράτος Δικαίου και Αρχή της Αναθογικότητας, που εκδόθηκε στην Αθήνα από τις εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα το 2005 και 2006, αντίστοιχα, ως εκτός σειράς παράρτημα της επιθεώρησης “Δικαιώματα του Ανθρώπου”, υπό τη διεύθυνση του Πέτρου Παραρά.

50. Πρβλ. για τις τακτικές αυτές το έργο του βραζιλιάνου αντάρτη Kárllos Marílgkélia: “Το Εγχειρίδιο του Αντάρτη των Πόλεων”, Αθήνα: εκδ. Εθεύθερος Τύπος, x.x. (α' γαλλ. έκδ. 1969), π.χ. σελ. 52 επ., 75 επ.

51. Πρβλ. σχ. δημοσίευμα του Γιάννη Ανδριαστούλου στην εφημ. Τα Νέα της 10-11.9.2011, σελ. 59. Εξάλλου, η χρησιμοποίηση επικοινωνιακών μέσων υψηλής τεχνολογίας και διεθνών αποκεντρωμένων δικύων αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα όχι μόνο για τη διοργάνωση και τον συντονισμό ταραχών ή εξεγέρσεων, όπως συνέβη το 2011 με τη λεγόμενη “Αραβική Άνοιξη”, αλλά, κατά τον Anthony Giddens, και για την πραγμάτωση επιθέσεων από τη νέα γενιά τρομοκρατών τύπου “Αλ Κάιντα” μέσα στο σύγχρονο πλαίσιο της παιγκομιοποίησης – πρβλ. τη μελέτη του Giddens: *Scaring people may be the only way to avoid the risks of new-style terrorism*, στο περ.: New Statesman, 1.10.2005, Issue 840, σελ. 29-31 (στο διαδίκτυο: <http://www.newstatesman.com/200501100020>), κατά παραπομπή από τον Eugene McLaughlin, λήμμα *Terrorism* στο συλλογικό έργο: *Eugene McLaughlin / John Muncie (eds), The SAGE Dictionary of Criminology*, London etc.: Sage Publications, 2006², 432-435: 435. Προς την ίδια κατεύθυνση βλ. και τη μελέτη της Fiona B. Adamson, Globalisation, Transnational Political Mobilisation, and Networks of Violence, in: Cambridge Review of International Affairs, 18: 2005,

άστοχου και ανεξέλεγκτου τρόπου με τον οποίο ανιμετωπίζονται τα επεισόδια από την Ελληνική Αστυνομία είναι και το γεγονός ότι, όπως ανέφερε ο τότε αρχηγός της Λευτέρης Οικονόμου κατά την ακρόασή του ενώπιον της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής την 26.7.2011 (με συμπληρωματικές επισημάνσεις και από τον βουλευτή της Ν.Δ. *Iωάννη Τραγάκη*) (σελ. 106, 109 και 96 των Πρακτικών), κατά τις διαδηλώσεις της 29.6.2011 στην Αθήνα απασχολήθηκαν για την αντιμετώπιση των ταραχών περίου 450 αστυνομικοί και από αυτούς εισήχθησαν σε νοσοκομεία ως τραυματίες 186 αστυνομικοί, ενώ παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν ως «πολεμοφόρια» από τους ταραχίτες 20 τόννοι πέτρας και μαρμάρων που αποκολλήθηκαν από την πλατεία Συντάγματος και τους γύρω χώρους!

• Εφαρμογή στην πράξη του ά. 14 ν. 3917/2011 (ιδίως με έκδοση του σχετικού π.δ.) για τη χρήση κάμερας σε περιπολικά με ανάλυση εικόνας, προκειμένου να αποτυπώνεται οπικοακουστικά κατά τις διαδηλώσεις ή όποια παράνομη δράση των αστυνομικών, ταυτόχρονα όμως να εξασφαλίζονται και τα αναγκαία αποδεικτικά στοιχεία για όσους πράγματι παρανομούνται κατά τις διαδηλώσεις, έτσι ώστε να μην κατηγορούνται άδικα για πράξεις βίας τρίτων αμέτοχοι πολίτες που απήνω παρευρίσκονται σ' αυτές.

• Ιδιαίτερη αυτοσυγκράτηση ως προς τη σύλληψη ταραχών που καταφέγγουν μέσα σε ανθρώπινο πλήθος (κίνδυνος πολίτη πλήθεων τραυματισμών!), αλλά και ως προς την ποινική αντιμετώπιση μεγάλου αριθμού ταραχών (προβληματική, σε τέτοιες περιπτώσεις, η ακίνδυνη επιβολή του νόμου). Όπως τόνισε συναφώς ο αντεισαγγελέας του Αρείου Πάγου *Nikόλαος Μαύρος* κατά την ακρόασή του στην προαναφερθείσα Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής την 26.7.2011 (σελ. 44 των Πρακτικών), «Αυτή [= η πολιτική βία των διαδηλώσεων] είναι μια βία που πρέπει να αντιμετωπιστεί με τρόπο. Πολητές φορές, σοφά φερόμενη η εκτελεστική εξουσία, αφήνει τέτοιες καταστάσεις να εξετίσσονται και να τελειώνουν μόνες τους διότι το αποτέλεσμα πραγματικά είναι καθίτερο από το να επέμβει η Αστυνομία, η οποία θα δημιουργήσει μια μεγαλύτερη ένταση και θα έχουμε και μεγαλύτερα εγκλήματα»⁵². Ωστόσο, ευνόητο είναι ότι τέτοιες καταστάσεις μαζικών ταραχών μπορούν να τύχουν επιτυχούς υπηρεσιακού χειρισμού σε προγενέστερο στάδιο, π.χ. με επέλεχους σε συγκεκριμένα σημεία προσυγκεντρώσεων, πριν από την έναρξη, δηλ., της διαδήλωσης ή συγκέντρωσης⁵³.

• Εξασφάλιση συνθηκών «νηφάλιας» δίκις κατά την εκδίκαση των υποθέσεων για συλληφθέντες ταραχίτες, ώστε οι δικαιούτες να κρίνουν με πρεμία και χωρίς να επιτρέψουν –κατά το ανθρωπίνων δυνατόν– από τις αντιδράσεις των παραγόντων της δίκις και του πλήθους που παρακολουθεί τη δίκη⁵⁴ ή και από τις υπερβο-

31-49, ιδίως σελ. 42 επ. (προσβάσιμη υπό προϋποθέσεις και στο διαδίκτυο: <http://dx.doi.org/10.1080/09557570500059548>).

52. Εξάλλου δεν πρέπει να παραγγωρίζεται και το γεγονός ότι, όπως παρατηρήθηκε, «ορισμένες μορφές βίας, ιδίως αυτές στις οποίες εμπλέκονται πλήθη, μπορούν να πειτουργήσουν ως αποτελεσματικός μηχανισμός για συντήρηση και αλλαγή της κοινωνίας» – βλ. Sandra J. Ball-Rokeach, *The Legitimation of Violence*, in: James F. Short Jr. / Marvin E. Wolfgang (eds), *Collective Violence*, Chicago: Aldine, 1972, 100-111: 111.

53. Οι έλεγχοι αυτοί και οι τυχόν προσαγωγές υπόπτων θα πρέπει, ωστόσο, να πραγματοποιούνται μέσα σε αυστηρό πλαίσιο νομιμότητας, ιδίως με βάση τη διάταξη του ά. 74 § 15 περ. θ' του π.δ. 141/1991. Για το γενικότερο ζήτημα περί του κατά πόσο το μέτρο των προσαγωγών είναι ή όχι σε συμφωνία με τη συνταγματική έννομη τάξη, πρβλ. Αθ. K. Αντωνοπούλου, *Σύγχρονες Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής*: Η πολιτική της μοδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων (Πρόλογος Νίκου Παρασκευόπουλου), Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2010, σελ. 245 και 267.

54. Χαρακτηριστικές εικόνες από τον τρόπο που διεξάγονται τέτοιες δίκες, π.χ. για αδικήματα συνεπεία κατάληψης νομαρχιακού κτηρίου από αγρότες, βλ. στο ένδιαφέρον έργο του Αντεισαγγελέα

πέντε των μέσων ενημέρωσης που συνήθως επιδιώκουν αυξημένη τηλεθέαση μέσα από την προβολή της «βιαιολαγνείας»⁵⁵.

• **Επιτάχυνση των διαδικασιών εκδίκασης** τέτοιων υποθέσεων, ώστε να αποφεύγεται η μακροχρόνια προσωρινή κράτηση και η εν γένει δικαστική εκκρεμότητα όσων συλληφθάνονται κατά τα επεισόδια.

• **Μελέτη των ιδιαίτερων γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν τους εμπλεκόμενους σε επεισόδια ταραχές⁵⁶ και αξιολόγηση, κατά την εκδίκαση των αδικημάτων τους, των κινήτρων που τους ωδούν σε τέτοια αδικήματα, ώστε να τους αναγνωρίζεται το ελαφρυντικό των μη ταπεινών αιτίων εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του νόμου (ά. 84 § 2 περ. β' ΠοινΚ), π.χ. για λόγους πολιτικής ιδεολογίας. Σημειώνεται, πάντως, ότι ανεξάρτητα από την όποια υποτιθέμενη τοποθέτηση των ενθόγων ταραχών, πολλοί από αυτούς δεν έχουν αποκρυσταλλωμένη, έστω και ακραία, πολιτική ιδεολογία και απλώς –όπως σημειώθηκε ανωτέρω (§ 3 και σημ. 12)– διακατέχονται από μηδενιστική διάθεση να δημιουργούν επεισόδια σε συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, ή και σε αθλητικές εκδηλώσεις⁵⁷ («μπαχαλάκηδες»).**

Εφετών Γιώργου Κυπράκη: Η Απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης, Αθήνα: Πόλης, 2011, σελ. 160 επ.

55. Όπως προέκυψε και από έρευνα του Στελίου Παπαθανασόπουλου (βλ. το έργο του: Η Βία στην Ελληνική Τηλεόραση. Έρευνα, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999, σελ. 59), «η μορφή και το είδος των βίαιων απεικονίσεων [...] απεικονίζονται με ένα στερεότυπο τρόπο, χωρίς συνέπειες και τιμωρίες και συχνά αναιτιολόγητα», ενώ σε άλλες περιπτώσεις η βία «εμφανίζεται ως ο μόνος τρόπος επίλυσης των διαφορών». Εξάλλου, τα ΜΜΕ συντελούν και από μιαν άλλην άποψη στην πολιτιστική εξάπλωση φαινομένων πολιτικής βίας, δεδομένου ότι συνήθως οι ταραχές προβάνουν στις βίαιες ενέργειές τους μόνον όταν υπάρχει παρουσία των ΜΜΕ, ώστε και να γνωστοποιήσουν έτσι προς το κοινό τα όποια αιτήματά τους, αλλά και οι ίδιοι να βιαικαλισθούν ότι μέσω της προβολής των όσων συμβαίνουν γίνονται διάσημοι στους γνωστούς τους σαν «ήρωες επεισοδίων»...

56. Μία πρώτη εικόνα του «προφίλ» ατόμων που μετέχουν σε ανατρεπτικές διαδηλώσεις παρέχεται σε ανάλυση την οποία επεξεργάσθηκε η τότε σύμβουλος του Υπ. Δημόσιας Τάξης Μαίρη Μπόσα ως προς 394 συλληφθέντες την 18.11.1995 για τις φθορές στο κτίριο του Ποιλυτεχνείου (περίπτωψη της δημοσιεύθηκε στην εφημ. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία της 10.11.1996, σελ. 62, ενώ αναφορά της υπάρχει στο έργο μου Δίκαιο Παραβατικών Ανθηλίκων, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004, σελ. 157 και σημ. 187). Ενδιαφέρουσες είναι και οι νεότερες πιληροφορίες σχετικά με συλληφθέντες σε επεισόδια του 2011. Έτσι, ως προς τους 15 συλληφθέντες για κακουργηματικές πράξεις κατά τα επεισόδια της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011 στην Αθήνα (9 ήταν κουκουμπόφοροι), αυτοί προέρχονται από όλες τις κοινωνικές τάξεις και από όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Αθήνας, σε σχέση, δε, με την απασχόληση ή εργασία τους δηλώνουν άνεργοι (6), ιδιωτικοί υπαλληλοί (5), μαθητές ή φοιτητές (4), ενώ πληκτικά οι περισσότεροι (12) είναι το πολύ 28 ετών – βλ. ρεπορτάζ του Στελίου Βραδέλη με τίτλο «Το προφίλ πίσω από την κουκούλα» στην εφημ. Τα Νέα της 24.10.2011, σελ. 32. Επίσης, σε νεότερα επεισόδια που έλαβαν χώρα στην Αθήνα την 6.12.2011 εξ αφορμής της τρίτης επετείου από τον θάνατο του μαθητή Αλέξ. Γρηγορόπουλου, συνελήφθησαν συνολικά 21 άτομα, εκ των οποίων 11 δήλωσαν μαθητές, 5 φοιτητές, 4 άνεργοι και ένας δημοτικός υπάλληλος, ως προς δε την πληκτική, σχεδόν οι μισοί, δηλ. οι 10, ήταν ανήλικοι (14-17 ετών) και άλλοι 9 ήταν από 19 έως 29 ετών. Εντυπωσιακό είναι ότι τη δεύτερη αυτή φορά από τους 21 συλληφθέντες, οι 8 ήταν αληθιδαποί (3 Γερμανοί, 2 Αλβανοί, ένας Ισπανός, ένας Πορτογάλος και ένας Πολωνός). Άλλα 7 άτομα συνελήφθησαν στη Θεσσαλονίκη – βλ. εφημ. Τα Νέα της 8.12.2011, σελ. 27 και εφημ. δημοκρατία της 8.12.2011, σελ. 20. Πάντως, η παράθεση αυτών των στοιχείων δεν πρέπει να παρασύρει σε γενικεύσεις, καθώς πρόκειται μόνο για συλληφθέντες και όχι για πρόσωπα που έτυχαν δικαστικής καταδίκης, έστω και σε πρώτο βαθμό.

57. Συνχνά έχει όντως διατυπωθεί η άποψη, που τεκμηριώνεται και

• Ενεργοποίηση της διαδικασίας για την καταβολή αποζημίωσης σε επιχειρήσεις και επιχειρηματίες που υφίστανται ζημίες σε επεισόδια, κατά την προβλεπόμενα από το ά. 20 του ν. 3775/2009 (δεν έχει εκδοθεί ακόμη η κοινή υπουργική απόφαση)⁵⁸.

• Ως προ την έκπιση της ποινής, θα πρέπει κατά τη γνώμη μου σε επιδεικνύεται επιείκεια σε άτομα νεαρής και μετεφθικής ηλικίας που κατηγορούνται για εγκλήματα πολιτικής βίας και που απλώς έχουν παρασυρθεί στην παρανομία από τον ιδεολογικό φανατισμό ή την επιπολαιότητα της πλικίας τους ή, έστω, από τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τα όποια αδιέξοδά τους, διότι διαφορετικά κινδυνεύουμε να αποκτήσουμε μια μεγάλη πικρόχοιλη ομάδα απόκληρων νέων, έτοιμων για νέες και ακόμη σοβαρότερες μηδενιστικές καταστροφές.

16. Σε κάθε περίπτωση, τα ανωτέρω μέτρα έχουν απλώς μερικότερο χαρακτήρα και δεν μπορούν να εξασφαλίσουν αποτελεσματικότητα εάν δεν συνδυασθούν με σοβαρές μεταρρυθμίσεις στο γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο, με κύριο άξονα τους τρεις προαναφερθέντες (ανωτ. § 13) πυλώνες (α) αποτελεσματικής πειτουργίας των θεσμών, (β) πιλήρωσης εφαρμογής δικαιοκρατικών νόμων και (γ) προώθησης ευρύτερων διαδικασιών συμμετοχικής δημοκρατίας. Μόνον έτσι, πιστεύω, θα εμπεδωθεί στους πολίτες ένα αίσθημα συλληφογικής και ατομικής ευθύνης, ένα αίσθημα, δηλ., εμπιστοσύνης προς την Πολιτεία, σεβασμού στους θεσμούς και προάσπισης αξιών όπως η Δικαιοσύνη και η Διαφάνεια: έτσι ώστε, εν τέλει, ακόμη και η ποινική δίκη πολιτικών προσώπων του μεγέθους ενός πρωθυπουργού ή προέδρου δημοκρατίας, όπως αντίστοιχα στο εξωτερικό ο Ιταλός Silvio Berlusconi, ο γάλλος Jacques Chirac ή ο ισλανδός Γκέρι Χάροντε (ο τελευταίος κατηγορείται ότι δεν ενήργησε όπως όφειλε για να παρεμποδίσει την επερχόμενη κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ισλανδίας το 2008), να γίνει και για τη χώρα μας κάτιο το αυτονότο, αληθιά, πάντως, χωρίς μια τέτοια δίκη να αποτελέσει ευκαιρία για πολιτικές αντεκδικήσεις.

με αντίστοιχα γηπεδικά συνθήματα πολιτικού περιεχομένου, όπου υπάρχουν συγκοινωνούντα δοχεία μεταξύ ταραχιών σε πολιτικές κινητοποιήσεις και ταραχών σε αθλητικούς χώρους (για τα συνθήματα αυτά βλ. π.χ. το δημοσίευμα του Ζήσιον I. Καραβά στην εφημ. Το Βήμα της 30.10.2011, σελ. A44 και γενικότερα στην εφημ. το Θένος της Κυριακής της 29-30.10.2011, σελ. 32-33). Για τη σχέση γηπεδικής και πολιτικής βίας, ενδιαφέρουσα είναι η συνέντευξη της παραξία στην 15ημέρη εφημ. Βορείων Προαστών «Έρμηνς» της 31.10.2011, σελ. 15, με τον εύγλωττο τίτλο «Η συμπεριή πολιτική κατάσταση είναι γιορτή του κούριγκαν...». Στη συνέντευξη αυτήν ο Β.Γ. αυτοπαρουσιάζεται ως κούριγκαν και, μεταξύ άλλων, απαντώντας στην ερώτηση «γιατί υπάρχουν τέτοιες πράξεις βίας;», παρατηρεί: «Κάποιοι ξεσπάνε και τα προσωπικά τους προβήματα και τα προβλήματα που δημιουργούνται στη δουπειά τους ιδιαίτερα αυτή την εποχή [...]. Γιατί η βία που ασκούν σε μένα που δεν βρίσκω δουπειά, με οδηγεί να πάω κάπου να ξεσπάσω, για να μην ξεσπάσω στο σπίν μου. Θα ξεσπάσω στο γήπεδο που είναι δάσυλο, θα ξεσπάσω στην Αστυνομία που τη χρησιμοποιούν εναντίον μου, παντού [...].».

58. Ήδη από παλαιότερερα έχει γίνει δεκτό από τη νομοθησία των δικαστηρίων μας ότι το Κράτος έχει τη νομική υποχρέωση να εξασφαλίζει στους πολίτες του συνθήκες ασφάλειας και να τους προστατεύει από προσβολές τρίτων ή και του ίδιου του Κράτους, εκτός εάν συντρέχουν περιστάσεις ανωτέρως βίας – βλ. Νέστορα Ε. Κουράκη, Το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλειά του, εις: του ιδίου, Έγκληματοποιογικοί Ορίζοντες, τ. Α', Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005², 159-169: 163 επ. καθώς και την ενδιαφέρουσα απόφαση του Συμβουλίου Επικρατείας η οποία δημοσιεύθηκε τον Δεκέμβριο 2011 και με την οποία δικαιώθηκε εταιρεία που είχε υποστεί καταστροφές στην ιδιοκτησία της από δράση κουκουλοφόρων το 1995 στο Ποιλυτεχνείο (βλ. π.χ. τη σχετική πληκτρονική ειδοποίηση στην ιστοσελίδα: <http://www.greekmoney.gr/index.php/permalink/75555.html>).